

10.33537/sobild.2022.13.2.10

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 10-04-2022
Kabul edildiği tarih: 15-06-2022
Yayınlanma tarihi: 30-06-2022

Article Info

Date submitted: 10-04-2022
Date accepted: 15-06-2022
Date published: 30-06-2022

Öz

21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında, dünya nüfusunun kentlerde yoğunlaşması kentsellik ve biriktirdiklerini her zamankinden daha çok yönlü ve katmanlı bir sürece yönelmektedir. Kentlerin fiziksel genişlemelerinin yanı sıra kentselliğin tanımı, kökenlerinin geriye dönük zamanda nereye indiği ve tarihselliğinin geçirdiği değişim süreçleri konusu önemli araştırma sorularını içermektedir. Şüphesiz kentsellik bu etkilerin ve birikimlerin azlığı ya da çokluğu doğrultusunda birbirleriyle karşılaşmaları, çok katmanlı oluşumları, zaman içinde duraksama veya hızlanmalarıyla birlikte ilerlemiştir. Bu anlamda Ankara da bulunduğu coğrafyasında kendi tarihsel sürecini yaratmıştır. Anadolu'nun merkezinde bir yerleşim olarak Frig ve Galat uygarlıklarına kadar dayanan üç bin yıllık geçmişle önemli ve zengin bir kentsellik tarihine sahiptir. Bu birikim daha sonraları eklenen Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait katmanlarla daha değerli hâle gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde batının gerçekleştirdiği sanayi devriminden uzak kalışı Ankara için de geçerli olmuş, batı ile denklik yakalayamamış ve kaynaklarını mütevazı biçimde kullanabilen bir yerleşim olarak kalmıştır. Dolayısıyla Ankara için planlı bir kentleşme ancak Cumhuriyet sonrası başkentlik konumu ile gerçekleşmeye başlamıştır. Bu konum bir taraftan imar ve planlama çalışmalarını gerektirirken aynı zamanda ülke için devletin kalkınma modeline ev sahipliği yaptığı, örnek bir kentselliğin tanımlandığı dönemdir. Ancak gereksinimler yerine getirilse bile, cumhuriyet dönemi öncesi uygarlıkların zengin birikimlerinin planlı ve plansız uygulamalarla günümüze gereğince nasıl ulaştığı çeşitli sorular içermektedir. Ankara'nın kentsellik sürecinin değerlendirilmesi kentselliğin doğuşuyla birlikte, Tarih Öncesinden, Modern Öncesi dönemi, Erken Modern ve Modern Dönemden geçip, nicelikten niteliğe dönüşmeye geçtiği Çağdaş Dönemi ile birlikte, günümüz megakentlerin yükseldiği bir süreç üzerinden yapılacaktır. Şüphesiz kentsellik bütün bu tarihsel akışta sosyal, ekonomik, toplumsal, siyasi dinamiklerin, tarihe sıçrama olanağı veren keşiflerin, buluşların doğrudan etkilerini barındırmıştır. Ankara, bu etkilerle sürekli bir etkileşimde bulunmasa da kendine özgü kentsellik tarihine sahiptir. Bu derin ve değerli birikimin gelecek kuşaklara aktarılması var olan kentsel katmanların her birine yer ve değer verilmesiyle gerçekleştirilebilir. Bu nedenle cumhuriyet sonrası, tarihsel katmanların üzerine yayılan planlı ve plansız yapılaşma öncesi durum tespiti yapmak yerinde olacaktır.

KENTSELLİĞİN TARİHİNDE NİTELİKTEN NİCELİĞE GEÇİŞ SÜREÇLERİ ÜZERİNDEN CUMHURİYETİN BAŞLANGICINDA ANKARA'NIN KENTSEL KATMANLARI

TRANSITION PROCESSES OF URBANISM FROM QUALITY TO QUANTITY IN THE HISTORY OF URBANISM: A CASE OF ANKARA'S URBAN LAYERS AT THE BEGINNING OF THE REPUBLIC

Manolya Ayşe TOKALI

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
manolyatokali@gmail.com

Anahtar sözcükler

Kentsellik; Kentselliğin Kökenleri; Kentsel Katmanlar; Kentselliğin Nitelikten Niceliğe Geçişi; Ankara'nın Kentsel Katmanları

Keywords

Urbanism; Origins of Urbanism; Urban Layers; Transition of Urbanism From Quality to Quantity; Urban Layers of Pre-Republic Ankara

Abstract

The concentration of the world population in cities at the end of the first quarter of the 21st century has led to the adoption of a more layered and versatile approach to urbanism and its accumulations than ever before. In addition to the physical expansion of cities, the definition of urbanism, the origins of a city's roots, and the transformation processes of its historicity are issues that factor in to important research questions. Urbanism has unquestionably progressed in line with the scarcity or abundance of these effects and accumulations, their encounters with each other, their multi-layered formations, and their pauses or accelerations over time. In this sense, Ankara has created its own historical process within its geography. As a settlement in the center of Anatolia, Ankara has an important and rich urban history that dates back three thousand years to the Phrygian and Galatian civilizations. This accumulation has been made even more valuable by the layers belonging to the Roman, Byzantine, Seljuk, and Ottoman periods that were added later. The fact that the Ottoman Empire, in its final period of sovereignty, was disassociated with the industrial revolution being carried out by the West, meant that Ankara remained as a settlement that could not match the West in terms of use of resources. A planned urbanization of Ankara, therefore, only started once the city took on its post-republic position as the capital city. In addition to the zoning and planning studies that were performed as part of the effort to transform the city into the capital, the development model applied by the state served as an exemplary model by which to define urbanism. However, although the requirements associated with urbanism have been fulfilled, questions remain about how the rich accumulation of pre-republican civilizations reached the present day through planned and unplanned applications. In this study, Ankara's urbanization process will be discussed from the time of the birth of urbanism, Prehistoric times, and Pre-Modern times, Early Modern times, Modern times, and finally, Contemporary times, when urbanization passed from a qualitative approach to a quantitative approach, giving rise to today's mega-cities. Urbanism has been directly shaped by the effects of the social, economic, and political dynamics, discoveries and inventions that allowed a leap forward on the timeline. Ankara, which has not always interacted with these influences, has its own unique urban history. The transfer of this rich and deep accumulation to future generations can be realized by giving place and value to each of the existing urban layers. For this reason, it is important to apply due diligence before undertaking urbanization construction projects over the historical layers lying beneath the city.

Giriş

Kentselliğin yeni bir olgu olup olmadığı sorusu, bizi tarihselliğinin ve köklerinin ne kadar eski bir geçmişe dayandığı gerçeğine yönlendirmektedir. Dünya için çok kısa, ancak insanlık tarihi açısından uzun olan bu süreç, onyıllar veya yüzyıllarla sınırlandırılmadığında insanlığın evrimleşmesine de tanık olunur. Aynı zamanda bu uzun zaman diliminde kentselliğin tanımına odaklanıldığında, kentselliğin yeni bir olgu olup olmadığıyla ilgili sorularda birbiriyle çatışan farklı perspektiflerle karşılaşılır. Kentselliğin çağdaş özelliklerini ortaya koyabilmek için kapsamının, sanayi sonrası dönemin son kırk yılı ile sınırlandırmak mümkündür. Başka bir yaklaşım, 19. yüzyılın çığır açıcı gelişmelerine dayandırarak genişletmek eğilimi olabilir, diğer bir açıklamada ise yaklaşık beş yüzyıl kadar öncesinde modernitenin ve kapitalist dünya sisteminin ortaya çıkmaya başladığı karmaşık süreçlerin başlangıcına kadar gidebilir. Bütün bunlarla birlikte 1970'lerin başından itibaren küresel mübadelelerin her yönde çarpıcı biçimde genişleyerek yaygınlaşma hızındaki artışın, kentselliğin tarihinde önemli bir atılımı vurguladığıdır. Benzer şekilde kentselliğin çağdaş biçimlerinin, Sanayi Devrimi'nin teknolojiye geliştirmelerine ve bunun getirdiği etkilere dayanması gerçekçi bir tespit olacaktır. Son olarak dünya tarihindeki gelişmeler ve dinamikler bütün olarak sürece dahil edilmeden, kentselliğin kapsamlı bir açıklamasının eksik kalacağı belirtilmeli, bütüncül bir bakış açısının önemi vurgulanmalıdır.

Bu makalenin önemi, kentselliğin tarihselliğini toplumsal, sosyal ekonomik oluşumların ve değişimlerin yanı sıra buluşların, keşiflerin, savaşların, sanattaki sıçramaların, mimarideki ve toplumsal mekanların oluşturduğu bütün üzerinden ele alınmasına dayanmaktadır. Aynı zamanda bu etkilerin sürekliliğini korumadığını, kimi zaman hızlı, kimi zaman yüzyıllara dayanan iniş çıkışlarla ve aslında yavaş bir akışla, gündelik hayatı ve kentselliği her zaman bir iktidar alanı olarak seçildiğini belirtilmesi gerekmektedir. Bu durum bizi kentselliğin tarih öncesinden başlayarak, modern öncesinin izinden, erken modern dönemin dinamiklerine kadar ulaştıracaktır. Kentselliğin modern dönemi ise sanayi devrimi başlangıcına tarihlendiğinde 1750'lerden, hızını kesmeden 1970'lerin başlarına kadar bir dönemi kapsayacaktır.. 21. yüzyıla doğru başka bir süreci, dünya nüfusunun görülmedik ivme kazanması ile bilim ve teknolojiye sıçramaya işaret etmektedir. Bu kısa zamanda erişilen kentselliğin dünya ölçeğinde olması nedeniyle nimetleri kadar küresel ölçekteki sorunları da tanımlamaktadır.

Çalışmanın amacı, küresel ölçekte erişilen kentsellik üzerinden yakın bir coğrafyada bulunan Ankara'nın kentselliğiyle ilgili değerlendirme yapmaktır. Çalışmanın sınırlarını belirlemek açısından, şüphesiz coğrafya değişikliğinin bu değerlendirmede bütünüyle bir denklik yaratmayacağı gibi, tüm dinamiklerden de ayrı tutulmaması gerekliliğini de belirtmek gerekmektedir.

Başkent Ankara, şüphesiz cumhuriyetle birlikte geniş ve büyük bir coğrafyaya sahip, büyük savaşlar geçirmiş, etnik yapısı oldukça heterojen bir imparatorluğun birikimlerini devralmıştır. Ankara'nın kentselliği ve devirler arasındaki bu geçişleri birdenbire olmamış, Frigler, Galatlar, Romalılar, Hatti ve Hitit dönemleri, Pers istilası, Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinin izlerini taşıyarak Cumhuriyet dönemi öncesine kadar süregelmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi ile birlikte Avrupa'nın yeni uygarlığı ve tekniği izlenerek, milli kültürle bağdaştırılan bir gündelik hayat bütün yönleriyle kentselliğe uyarlanmaya çalışılmıştır.

Bütün bu tarihi süreçlerde kentsellik kendisine merkez olarak Ulus, Kale ve surlar bölgesini seçmiştir. Doğal olarak günümüze ulaşabilen ya da izlerini taşıyan kentselliğin katmanları genellikle bu çevrede yoğunlaşmıştır. Daha sonraki Cumhuriyet dönemleri için de Ulus ve Bölgesi çekirdek bir merkez konumunda olmuştur. Üretim ve hizmetlerin genellikle belirli sokaklarda yoğunlaşmış ve ahilikle lonca teşkilatları bu alanlarda yer bulmuştur. Çoğu 15. ve 16. yüzyıllarda inşa edilen bedestenlerin, hanların ve mahallelerin gelişimi düzenli olarak artan bu gelişmelerin sonucudur.

19. yüzyılın ikinci yarısında ve ondan öncesinde Ankara, kent sınırlarını Kale-Ulus arasında tutmuştur. Bundan sonra gelişme yönünü belirleyen etken 1989 yılında kente ulaşan İstanbul-Bağdat demiryolu olmuş, Ulus meydanı ile istasyon arasının bataklık olması kentin batıya doğru gelişimini engellemiştir. Cumhuriyetle birlikte yeni toplum ve başkent olma, imparatorluğun izlerinde ilk ulusal yapılaşma (1923-1950) ve modern yapılaşma süreçlerinin ve sorunlarının olduğu (1950-1980) dönemleri izlemiştir. Kentselliğin kırdan kente hızlı göçün etkisinde olduğu 1980 sonrası, Ulus ve bölgesi iniş çıkışlı bir süreç izlese de önemini korumuştur.

Ankara'nın görkemli Roma ve sönükleşen Orta çağ Bizans dönemleri ile ilgili araştırmaların derinleştirilmesi, özellikle cumhuriyet döneminde yapılaşmanın bu dönemler üzerine yayılması bu önemli kültürlerle ait birikimlerin tespiti için gerekli kılacaktır. Farklı uygarlıklara ait kentsel katmanların, birbirlerinin varlıklarını reddetmeden varoluşlarını sürdürmeleri önemlidir. Bu anlamda kentsel katmanların dönemlerine ait fiziksel ve kentselliğe ait bulguların incelenmesi Ankara'nın kendine özgü kültürel ve tarihi mirasının gelecek kuşaklara aktarılması bakımından önem taşımaktadır. Bu birikimin değerlendirilmesi kentselliğin öğelerinin ve bileşenlerinin yarınlara dönük planlaması, tasarlanması, gerçekleştirilmesinde de değerli olacaktır.

1. Kentsellik Yeni Bir Olgu mudur?

Kentlerdeki hayatın tarihte ne kadar uzak bir geçmişe gittiğinin tespit edilmesi, köklerinin nasıl bir geçmişle ilişkilendirilmesi gerektiği ve bu bağlamda kentselliğin yeni bir olgu olup olmadığı önemlidir. Bu soru başlangıç olarak kabul edildiğinde değerlendirmeleri farklı dönemlerle yapmak olasıdır. İlk kentlerin Yunan ve

Roma kentleri oldukları ve Yakındoğu'daki kentlerin kent kavramı içine alınmamasının gerekçeleri birçok örnekle ortaya çıkmıştır (Çevik, 2015; s.VII.).

Louis Wirth, 1938 yılında yayınlanan "Urbanism as a Way of Life" (Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme) adlı kitabında kentin insan yaşamı üzerindeki etkilerine, kentte yaşama ve kentleşme arasındaki ayırma, kentin büyüklüğüne ve yoğunluğu yanında kentli yaşam biçimlerine, örgütlenme biçimi olarak kentleşmeye ve kentsel kimliğine değinmiştir (Der. Duru, ve Alkan, 2002: 77-106). Bugün geriye bakıldığında kentselliğin etki alanının coğrafyalara yayıldığı ve tarihten soyutlanıp ağırlıklı olarak elektronik iletişim araçlarıyla aktarılır hâle geldiği görülmektedir. Bütün bu buluşların küresel karşılıklı bağlantılar yoluyla değişimlerinin ortaya çıkmaları, çoğalmaları ve kapsamlarının genişlemesinde kentselliğin oynadığı rolü kabul etmemek mümkün değildir. Bununla birlikte ulaşılan kentselliğin düzeyinin ve birlikte kullanılan teknolojilerin çoğunun 21. yüzyılın ilk çeyreği gibi kısa bir sürede kısmen eskidiğini hatırlamak gerekmektedir.

Günümüze gelindiğinde 21. yüzyıla aktarılan önemli bir sorunun içerildiği 'toplumun bir bütün olarak kentleşmesi' (Lefebvre, 2013: 7) hipotezinde, *kır - kent* çelişkisi içinde ele alınan *şehir* kavramının ortadan kalktığı vurgulanmaktadır. Ortaya çıkan kent toplumu artık yeni yorum ve yaklaşımların geliştirilmesini bekleyen karmaşık bir araştırma alanıdır. Aynı zamanda kent toplumunun toplumsal analiz ve pratiklerin merkezinde yer alması gerekliliği ve insan gelişimini ile evrimini olumlu yönde etkileyecek, daha da ileri taşıyacak yeni bir tür kentsellik taşıdığı umudunu barındırmaktadır. Bu kapsamda kenti ve kentselliği var eden gerçekliklerin sadece deneyimlerin sonucunu ortaya çıkardıkları için değil, aynı zamanda sosyal ilişkileri oluşturma, mekanları yaratma, toplumsal ilişkileri kurma, üretim ilişkilerini yönlendirme gibi çok yönlü etki ve katkısı olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bunlarla birlikte kentselliğin insana kendi geleceğini çizebilme ve yaratıcılığını öne çıkararak gündelik hayatını sürdürmesi için olanak tanımaktadır.

Başka bir görüş de kentlilik ve politikaları ile uygarlık arasında doğrudan zorunlu bağ olmadığını. Londra, Paris, New York, Tokyo, Şangay, Rio de Jenerio, İstanbul veya Ankara'nın caddelerinde, sokaklarında birine kentselliğin aslında ne olduğunu sorduğumuzda alacağımız cevapta saklıdır. Bu, büyük olasılıkla kişisel bilgisayarlar, internet, cep telefonları, metro, tren, uçak gibi hızlı ulaşım araçlarının yanında yeni teknolojilerin güçlendirdiği akıllı evler, yüksek katlı binalar, işyerleri, çok yönlü otobanlar, devasa havaalanları, köprüler, üniversiteler, müzeler, inanılmaz büyüklükteki hastaneler, parklar, meydanlar gibi teknolojiyle desteklenmiş sayısız toplumsal mekânı akla getirecektir. Ancak bildiğimiz 'ağ toplumu'nun (Castells, 2013: 629-630) getirdiği teknik üretim ve toplumsal ilişkilerin ötesine geçildiğinde, kentselliğin çağdaş biçimlerinin

tanımını konusunda yalnızca belirgin bir yönüne açıklama getirdiği açıktır. Aynı zamanda bu oluşumlar, siyasal ve ekonomik karşılıklı bağımlılıklarla gelişen ve biçimlenen çok yönlü bir göndermeyi içermektedir.

Oysa bugün bildiğimiz hâliyle gündelik hayatın Antik dünyanın kentselliğiyle taşıdığı benzerlikler az olsa da, temellerinin o dönemde saklı olduğu görülebilir. Büyük topluluklar hâlinde yaşamının ilk deneyimlerinin yanında günümüzde bize olağan gelen birikimlerin temelinde edebiyatın, mimarinin, resmin, diğer sanatların, tiyatronun, heykelin temelinde günümüze kuşaklar boyu ulaşan kentselliğin barındırdığı öğeler vardır (Norwich, 2015: 6-8).

Uygarlığın doğuşu ilk olarak aşağı Dicle ve Fırat ovalarında Sümer uygarlığı olarak bilinen bir olgu olarak kabul edildiğinde insanlık tarihinin belkemiğini oluşturan avcılık ve toplayıcılıktan tarıma, oradan kentlerle devlete geçiş evrelerinin Mezopotamya'dan başlamış olduğu görüşü büyük ölçüde kabul görmektedir (Maisels, 1999: XV). Bu geçişler zaman geçişleriyle birlikte kuraklık, iklim değişiklikleri politikaları (Giddens, 2013: 28-129), fetihler, toplumların sınıflaşmaları, toplu göçler veya nüfus değişiklikleri gibi etkileri doğurmuştur. Kentsellik tanımında bu olguların dinamik niteliklerini vurgulamak gerekmektedir. Aynı zamanda bu olgular dünya ölçeğinde karşılıklı bağımlılıklardaki artışları ve küresel bağlantılardaki gelişmeleri izlemeyi gerektirmektedir.

Kentlerde yaşayanların bir bakıma özerkliklerinin olmadığını ve kapitalizme geçişin yalnız başına burjuvazinin ilerleyişinin bir sonucu olamayacağı görüşüne göre 18. yüzyılın terimi *uygarlık*, kırsal olmaktan çok *iyi yaşam*, kırdan çok kentsel bir yaşam içeriğine sahiptir (Holton, 1999: 13). Dizüstü bilgisayarları ve süpersonik jet uçakları geliştiren mühendislerin buhar makinesi, telefon, daktilo, telgraf, pikap ve içten yanmalı motor gibi gündelik hayatı değiştiren buluşları gerçekleştiren mucitlerin izleyicileri olmaları gibi zamanda geriye gidildiğinde teleskop, pusula, sulama çarkı, rüzgâr değirmeni, barut, matbaa ve okyanusta gidebilen gemiler gibi buluşlar varlıklarını çok daha önceki buluşlara borçludurlar.

Köyde, kasabada, şehirde Antik dönem Atinası'ndan, modern Newyork'a kadar erkekler ve kadınların nasıl bir gündelik hayat sürdürdükleri, ne görüp işittikleri, burunlarının hangi kokularla dolduğu, nerede yemek yedikleri, nasıl giyindikleri onların bedenlerini, geçmişlerini anlamının bir yolu olarak ele alınmalıdır. Kentselliğin öğeleri olan bütün bunlar, kent mekânındaki fiziksel duyumların tarihsel bir envanterden öte bir birikimler dizisi olduğunu ifade etmektedir. Ev, sokak, meydan, kale, sur kentselliğin birikimlerini taşıdığı gibi aynı şekilde şehir, ötesinde kentsellik insanların bedensel deneyimleri yoluyla anlatılan bir tarihsel süreçtir (Sennett, 2011:19-20).

Bu kısa tarihsel görünüm kentselliğin, birbirinden ayrı olan yerlerin, coğrafi birlikteliklerin getirdiği bir genişlemeyle oluşmasında, mekânların toplumsal olarak üretilmelerinde ve kullanımlarında önemli sıçramaları barındıran beş ayrı tarihsel dönemi tanımlamaktadır. Bu bağlamda, verilen kronolojinin, tarihin doğrusal bir açılımını ya da dünya tarihine sadece Avrupa merkezli genel bir perspektifi içermediği, kentselliğin kısa tarihinde dünyanın belli başlı bölgelerinde ortaya çıkışının ardındaki çoğu insan eliyle oluşan sosyal, ekonomik, toplumsal birikimleri kapsadığı görülmektedir. Şüphesiz bütün bu süreçler sert değişikliklerle birlikte ani kesintiler, beklenmeyen sürprizler ve çarpıcı geriye dönüşlerle doludur.

a. Kentselliğin Tarih Öncesi Dönemi (M.Ö 10000 – M.Ö 3500)

Şüphesiz tarihte neler olduğu ve yaklaşık son on beş bin yılda insanın elde ettiği başarılarının hâlâ eksikliği bulunan kayıtlardaki ancak insanın gezegenimizde etkili olmaya başladığı zamanlardan bu yana geçen zamanda değerlendirilmeye açıktır (Gates, 2015: 14-15). Bugün gündelik hayatın olduğu kadar kentselliğin bu gelişmiş unsurların çoğunun kökleri paleolitik çağ kültüründe mevcuttur. Avcılık ve toplayıcılıkla beslenebilen insan sayısı kilometrekarede beşi bulmazken Paleolitik ağ insanı hayatını sürdürmek için geniş bir sahaya ve büyük bir hareket serbestliğine gereksinim duymuştur. Bu dönemdeki ilk insanın hayatında akıl ve yeteneği kadar rastlantılar da etkili olmuştur. Bazen tıka basa doymuş, kimi zaman kıtlıktan ölmüş eti tütsülemeyi, tuzlamayı öğrenene kadar küçük göçebe gruplar halinde dolaşmış ve çok az eşyayla yetinmiş ve sabit bir yerde barınmamıştır.

Bol ve güvenilir gıda elde etmenin ilk koşulları yaklaşık on beş bin yıl önce Mezolitik çağda ortaya çıkmış olup arkeologlar sürekli yerleşimlere ilişkin kesin kanıtları bu çağa ilişkin bulmuştur. Hindistan'dan Baltık bölgesine kadar yayılan alanda balıklarına, kabuklu deniz hayvanlarına, muhtemelen deniz yosunlarının ve yumru köklerine ve bunlara eklenen bazı besin kaynaklarının kullanımına dayanan bir kültür söz konusudur. Mezolitik çağa ait bu mezralarla birlikte ilk kez arazilerin tarım yapılması için temizlenilmesine tanık olunur. Benzer şekilde insana yakın bulunan hayvanların ehlileştirilmeye çalışılması, geyiğin, tavuğun, ördeğin kazın, insanın en eski dostu köpeğin insana yaklaşması yine bu döneme rastlamaktadır. Beslenmeye katkısı olan meyve ağaçlarının daldırma yöntemiyle çoğaltılması (hurma, zeytin, incir, elma ağaçlarında ve asma da olduğu gibi) büyük olasılıkla Mezolitik çağ kültüründen kalma yöntemdir. Sürekli bir yerleşimin varlığı ve bu ağaçlara sürekli bakım gösterildiğini gösteren işaretler, meyve ağaçlarının büyümesi için gereken yerleşik süreyi gerektirmiştir. Büyük tarım devriminin herhangi bir evresi şüphesiz sürekli göçen topluluklardan çıkmamış, en azından bitkilerin büyüme döngüsüyle birlikte diğer doğal süreçleri sistematik

olarak izlemeye yetecek sürede bir bölgede kalınmasını gerektirmiştir. Bu sürecin belki de en öne çıkan özelliği bütün bu gelişim sürecinin merkezindeki insanın kendini evcilleştirmesi olmuştur. Tarihin akışı üç büyük devrimle şekillendirmiştir. Yaklaşık 70.000 yıl önceye dayanan Bilişsel Devrim, bunu hızlandıran 12, 000 yıl öncesinde oluşan Tarım Devrimi ve sadece 500 yıl önce başlayıp her şeyi değiştiren Bilişsel Devrim'dir (Harari, 2015: 17).

Şüphesiz bütün bunlar insanın bir arada yaşama isteğinin ve toplumsal bir yaşam kurma isteği kadar gereği ve kanıtı olmuştur. Yuvanın ilk oluşması ve annenin konumu, Neolitik çağ tarımının her evresine damgasını vurmuştur. Bu evrede ortaya çıkan *ev* yeni köy yerleşiminin merkezi konumundadır. Aynı zamanda toprağı çapalayan, bahçe ürünlerine bakan, ayıklama ve çapraz dölleme yöntemleriyle yabancı türleri ıslahıyla besin değeri yüksek ürünleri yetiştirme başarısını gösterebilen kadının rolü önemli olmuştur. Bu dönemde ilk kap kacakları yapan, ilk sepetleri ören ve oluklu toprak kapları kilden biçimlendirerek hayata da biçim veren daha çok gene kadındır. Neolitik çağ insanı yiyeceğini, gündelik ürünleri diğer canlılardan koruyabilmeyi kapaklı taş veya toprak kaplar, çömlekler sayesinde başarmıştır. Bu kapların kullanımıyla ilişkili yöntemler, malzeme ve biçimlerin çoğu günümüze kadar taşınmış ve kullanılmıştır. Başka bir ölçekte ise ambar, sarnıç ve ahırlar çeşitli ürünlerin, gündelik erzakların mevsimler boyunca saklanmasına yaramıştır. Öte yandan yaşlıların, kadınların, çocukların, hastaların güven içinde olmaları ancak sabit barınaklarla sağlanmıştır. Biçim açısından *köy* de bütün bunların sonucudur. Her şeyden önce küçük çocukların bakımı ve beslenmesi, aynı zamanda onların bakımının topluluk tarafından paylaşılması ile daha çok insanın refah içinde yaşaması sağlanmıştır. Kökenleri doğru yorumlandığında kentselliğin Neolitik çağ kültürü ile ondan daha eski Paleolitik çağ kültürlerinin birlikte önemli meyvesi olduğunu söylemek mümkündür. (Mumford, 2007:39-41).

Kentselliğe tarihsel gözden geçirmemiz küçük avcı ve toplayıcı gruplarının Güney Amerika'nın güney ucuna ulaştıkları 12.000 yıl öncesinden başlatıldığında, bu süreç bir milyon yıldan daha uzun bir süre önce Afrikalı insansı atalarımızın beş kıtaya yerleşmesi ile sona ermiştir. Kentselliğin bu erken döneminde şüphesiz dünya üzerine dağılmış olan binlerce avcı ve toplayıcı grubu arasındaki ilişki coğrafi olarak sınırlı olmuş, çoğu kez rastlantıya bağlı kalmış ve toplumsal etkileşim geçici olmuştur. 10.000 yıl kadar önce insanların kendi yiyeceklerini üretmeye başlamaları önemli adımdır ve insanlığı çarpıcı biçimde değiştirmiş, kıtalar arasında bölge ve toplam nüfus büyüklüklerinde farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Evcilleştirmeye uygun bitki ve hayvanların doğal varlığı gibi etkenlerin de bir sonucu olarak yalnızca çok geniş Avrasya toprakları ya da bunların yakınında yer alan bazı bölgeler bu gelişen tarım yerleşimleri için en uygun yer durumunda olmuşlardır.

Bu bölgeler Verimli Hilal, Küçük Asya, Kuzey-Orta Çin, Kuzey Afrika, Kuzeybatı Hindistan'da yer almıştır. Zamanla ilk çiftçilerin ve hayvan yetiştiricilerinin elde ettikleri yiyecek fazlaları nüfus artışlarına, kalıcı köylerin kurulmasına ve korunabilmiş kasabalara yerleşilmesine yol açmıştır.

Bir yerden bir yere göç edip duran gruplar, yerleşmiş kabilelere, sonra da tarımsal yiyecek üretimine dayalı güçlü devletlere dönüşmüşlerdir. Dağınık bir şekilde göç eden, eşitlikçi avcı ve toplayıcı grupların yerini, zorlu fiziksel çalışmadan ayrı tutulmuş azınlıkların ve rahiplerin yönetimindeki merkezi olan, çok tabakalı ataerki toplumsal yapılar almıştır. En önemlisi tarım toplulukları insanlık tarihinde ilk defa bütün üyeleri yiyecek üretimine katılmadığı halde diğer toplumun sınıflarını besleyebilecek duruma gelmiştir. Bu gruplardan biri yani yönetimi ellerinde tutan azınlıkları, yaratıcı enerjilerini güçlü demir aletler, değerli madenlerden yapılmış süslemeler, topraklarını sulayabilecekleri kanallar ve gelişmiş toprak eşyalarının üretimlerini yapabilişlerdir. Yanı sıra toplumlarını bir arada tutabilecek ritüellerin yapılacağı anıtsal yapılar gibi yeni teknolojilerin bulunmasına yönelebilmişler, tam zamanlı çalışılan zanaatlar oluşturmuşlardır. İktidarı veya gücü elinde tutan toplumun diğer üyeleri ise merkezi devletin gelişmesi ve varlığını sürdürmesi için gereken yeni toprakların ele geçirilmesi, yiyecek fazlasının hesabının tutulması, kalıcı toplumsal mekanların yapımı, ticaret güzergâhlarının oluşturulması ve uzak diyarların, bölgelerin keşfinde temel rol almışlardır. Bunlardan kimileri, gerektiğinde savaşmaya yarayan araçları kendilerinde tutmak için tekelleştiren yöneticiler, bürokratlar ve askerlerden oluşmuştur.

Bütün bunlara rağmen genellikle tarih öncesi dönemdeki kentsellik büyük ölçüde sınırlı düzeydedir. Mevcut coğrafi ve toplumsal engelleri aşma yeteneğine sahip ileri koşullar genellikle yeterli değildir; uzun mesafelerdeki karşılıklı kalıcı etkileşimler sınırlıdır, kentsellik ise genellikle din, bürokrasi ve savaşın merkezi olarak yönetilmiştir.

b. Kentselliğin Modern Öncesi Dönemi (M.Ö 3500 - M.S 1500)

Mezopotamya, Mısır ve Orta Çin'de M.Ö 3500 ile 2000 yılları arasında yazının bulunması yaklaşık olarak M.Ö 3000'de Güneybatı Asya'da tekerleğin keşfi ile çakışmaktadır. Tarih öncesi dönemin sonuna işaret eden bu olağanüstü buluşlar kentselliği yeni bir düzeye taşıyan teknolojik ve toplumsal yükselişler anlamına gelmiştir. Avrasya, kıta ekseninin doğu-batı yönünde elverişli olması nedeniyle (aynı enlemler boyunca yerleşim yiyecek üretimi için uygun bitki ve hayvanların hızla yayılmasını kolaylaştıran önemli bir coğrafi özelliktir) yerleşim için önemli bir coğrafya olmuştur. Yeni teknolojilerin kıtanın uzak bölgelerine yayılması sadece birkaç yüzyıl içinde gerçekleşmiş, bu buluşlar kentselliğin temellerinin oluşma süreçlerini güçlendirmiştir. Önemli bir buluş olan 'tekerlek'

insanların ve malların daha hızlı ve daha güvenli şekilde taşınmasına olanak tanınması yanı sıra, hayvanların çektiği arabaların gelişmesi ve kalıcı yolların yapılması gibi önemli altyapının oluşumunu teşvik etmiştir. Bu dönemde yazının bulunması düşünce ve buluşların yayılmasına olanak tanımış, karmaşık toplumsal işlevlerin koordinasyonunu büyük ölçüde kolaylaştırmış ve böylece büyük devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bütün bu nedenlerle modern öncesi çağ, imparatorluklar çağıdır. Bazı devletler diğerleri üzerinde kalıcı egemenlikler kurmayı başarmıştır. Mısır Krallıkları, Pers İmparatorluğu, Amerika kıtasında Aztek ve İnka İmparatorlukları, Makedonya İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Hint İmparatorlukları, Bizans İmparatorluğu, İslam Halifelikleri, Mali ve Gana'nın Afrika İmparatorlukları, Britanya İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun temelinde muazzam toprak birikimleri ortaya çıkmıştır. Bu imparatorlukların hemen hepsi uzun mesafelerdeki iletişimin yaygınlaşmasını, toplumsal mekanların gelişmesini ve yayılmasını kültürün, teknolojinin, malların yanında hastalıkların yaygınlaşmasını teşvik etmiştir.

Modern öncesi büyük kümelenmelerinde kalıcı ve teknoloji bakımından en gelişmiş olanlarından biri de kuşkusuz Çin İmparatorluğudur. İpeği, baharatı, çok sayıda değerli ürünü taşıyan, bunların değişimini ve ticaret yollarının gelişimini en yaygın biçimde başaran şüphesiz 'İpek Yolu' olmuştur. Bu yol, Çin ve Roma imparatorluklarını birbirine bağlamış, yolun İtalya yarımadasına ulaşmasından 1300 yıl sonra M.Ö 50 yılında bile Venedikli tüccarlar Pekin'deki Moğol Hanlarının imparatorluk sarayına ulaşabilmek için bu Avrasya karayolundan faydalanmışlardır. Denizlerde başka bir başarı, 15. yüzyılda 100 metreyi aşkın boylarda okyanusları aşabilen gemilerinden oluşan Çin filolarının Hint Okyanusu'nu geçip, Afrika'nın doğu kıyılarında kısa ömürlü de olsa ticaret noktaları kurmalarıdır. Modern öncesi dönemin sonlarına doğru küresel ticaret ağları ile birlikte Avrasya'nın ve Kuzeydoğu Afrika'nın kalabalık bölgelerinin birbirlerine bağlayan iç içe geçmiş kentselliğin evreleri oluşmuştur.

Avrupa'da ise Karolenj İmparatorluğu'nu çökmesi ile Batı Avrupa'da saldırılara karşı güvenlik amaçlı olarak feodal lordlarca çok fazla büyük şatoların yaptırılması, *bourg*ların hem kendilerini, hem de tarımın ve üretimin sürdüğü civar yerleşimlerin koruma gereksinimi askeri anlamda gerekliliklerle kısa zamanda toplumun yapısının ve ticaretin niteliğini değiştirmiştir. Kentselliğin doğrudan etkileyen bu canlanma 12. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür (Pirenne, 2009: 52-54).

Avustralya ve Amerika kıtaları ise bu genişleyen ekonomik, siyasi ve kültürel karşılıklı mübadele ağının dışında olmayı sürdürmektedir. Avrupa'da ise buna karşılık deniz aşırılığın hız kazanmıştır. Yanı sıra Haçlı akınlarının başlattığı büyük ticaret genişlemesinin, topraktan elde edilenin önüne geçtiği, aristokrat

katmanın karşısında ticaretten zenginleşen kasabalarda, kentlerde yaşayan *burjuva/kentsoylu* sınıfı ortaya çıkarmıştır. Toprağın sınırlı olmasına rağmen artık ticaretin bir sınırı yoktur. Feodal yönetimlerin, prensliklerin yerini ticarete dayanan kentselliğin almaya başladığı görülmektedir (Şenel, 2011 303-304).

Bütün bu genişleyen ekonomik ve kültürel değişim ağlarının varlığı nüfusun daha artmasına ve kent merkezlerinin hızla gelişmesine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan çatışmalarda sadece yerel dinler Yahudilik, İslamiyet, Hindu ve Budizm olarak bilinenler, belli başlı dünya dinleri haline dönüşmüştür. Yanı sıra artan nüfus yoğunluğu ve daha uzun mesafelerdeki yoğun toplumsal etkileşimler önemli olmuştur. Kalabalıklar ve kentsellikteki hareketlilik veba, çiçek gibi yeni bulaşıcı hastalıkların yayılması kolaylaştırmıştır. Örneğin, 14.yüzyıl ortalarındaki veba salgını Çin, Ortadoğu ve Avrupa nüfusunun üçte birini yok etmiştir. Ortaya çıkan kentleşme süreçlerinin istenmeyen bu sonuçları 16. yüzyılda eski ve yeni dünyaların çatışmasına neden olmuştur.

Bir başka sığrama, kentselliğe önemli bir katkısı olan Yunanistan'da M.Ö 700 yıllarında *alfabe* ile önemli bir icadın yer bulmasıdır. Bugün bilinen hâliyle Batı felsefesi ve biliminin gelişmesinin temelinde bir bakıma kavramsal teknolojinin var olduğu bilinmektedir. Yunanlıların agora, tiyatro, gymnasium gibi bazı mekânları icat etmeleri ile alfabe yazısı, grafik düzenlemeyle birlikte geometriyi, aritmetiği icat etmeleri arasındaki görünmez bağ önemli bir gerçektir. Bu tarihsel dönüm noktasının gerisinde ise yaklaşık 3 bin yıllık henüz alfabe olmadan iletişimin gelişimi, sözlü geleneklerin aktarımı, insan iletişimde niteliksel bir dönüşüm ve alfabetik zihinle birlikte gerçekleşmiştir. Okur yazarlığın yaygınlaşması ancak yüzyıllar sonra matbaanın bulunması ve kağıdın yaygın kullanımından sonra önem kazanacaktır. Bundan yaklaşık 2.700 yıl sonra benzer tarihsel boyutlarda başka bir teknolojik dönüşüm gerçekleşmiş, çeşitli iletişim biçimleri aktif bir ağ içinde bütünleşmiştir.

c. Kentselliğin Erken Modern Dönemi (1500-1750)

'Modernite' terimi doğal bilimlerin gelişmesi, ahlak ve hukukun evrensel biçimine ulaşması, düşüncenin akılcı biçimlerinin ve toplumsal örgütlenmenin mit, din ve siyasi baskıların akıl dışılıklardan kurtarılarak özgürleşmeyi içeren 18. yüzyıl Avrupa Aydınlanması ile ilişkilendirilmiştir. Sonuç olarak, 'Erken Modern' deyimi 'Aydınlanma ve Rönesans' arasındaki dönemi ifade etmektedir. Bu iki yüzyıl boyunca Avrupa ve onun toplumsal uygulamaları kentselliğin temel katalizörü olmuştur. M.S 1000 yılından önce uygarlığın diğer başarılarına çok az katkıda bulunmuş olan genellikle Alpler'in kuzeyinde bulunan Avrupalılar İslamiyet'in ve Çin'in kültürel çevresinden kaynaklanan teknolojik buluşların yayılmasından büyük ölçüde faydalanmışlardır. Yaklaşık 500 yıl sonra Çin'in

siyasi etkisinin azalmasına ve verimli Türk ve İslam topraklarının görece biçimde zayıflamasına rağmen, Avrupalı güçler Afrika ve Asya'nın içlerine nüfus edememiş, bunun yerine genişleme arzularını daha batıya yönelterek Hindistan'a, yeni ve kârlı bir deniz yolunun bulunmasına yönelmişlerdir. Bu gayretlerinde şüphesiz matbaanın bulunması, rüzgâr ve su değirmenleri, posta sistemlerindeki ilerleme, geliştirilmiş denizcilik teknolojilerinin ileri gemiciliğe uyarlanması gibi buluşların kolaylaştırıcı etkisi olmuştur. Bunlara 15. ve 16. yüzyıl Avrupa insanında ortaya çıkan görüş değişikliği sonucu kilisenin devlet yönetiminden ayrı bir dinsel örgüt olarak faaliyet göstermesine neden olan dini reformları ve bununla ilişkili olan devletin sınırlı yetkilere sahip olmasını öngören liberal siyasi düşüncenin etkisini eklenmiştir.

Bunlar elbette erken modern dönemde kentlerin oluşma eğilimlerinin güçlenmesinde etkili olan bir başka durumu, Avrupa'da metropol merkezlerin ve bunlarla ilişkili tüccar sınıfların ortaya çıkmasını ortaya koymaktadır. Yeni gelişen, bireycilik ve sınırsız maddi birikim değerlerini temsil eden Avrupalı ticari girişimciler sonraları 'kapitalist dünya sistemi' olarak adlandırılan sistemin temellerini atmışlardır. Bununla birlikte, güçlenen kapital sahipleri kendi devletlerinden önemli bir destek alarak ticaretlerini sürdürebilme ve küresel genişlemelerini sağlayabilme durumunu yakalamışlardır. İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere monarşileri 1600'lerin başlarında, bu kapital sahiplerini diğer ticaret ortaklarına göre daha fazla kâr sağlayabilecekleri, yeni dünyaları keşfedebilecekleri, bölgelerarası pazarların oluşturulmasına önemli miktarlarda kaynak sağlamışlardır. Bu süreç daha sonra sömürgeci devletlerin bu yabancı bölgeleri doğrudan siyasi yönetimleri altına almalarını sağlayan oluşumları ve uygulamaları gerçekleştirmelerine de neden olmuştur.

İlk sömürge fetihlerinin yanı sıra bilim Hümanizma ve Rönesans'ın yanı sıra inanca karşı sadece Reform ile büyük açıklamalarını ortaya koyabilmiştir (Tanilli, 2020:265-285). Avrupa'daki din savaşları da Hint-Avrupa kökenli insanların yerlerinden olmasında ve başka yerlere göç etmesine rol oynamıştır. Bundan başka, uzun süren bu silahlı çatışmaların bir sonucu olarak askeri ittifaklar ve siyasi düzenlemeler sürekli değişikliğe uğramış, bunun sonucunda Batılı devlet sisteminde 1648'de toplumsal yaşamı bünyesinde barındıran modern, bağımsız, sınırları belli olan 'ulusal devlet' ortaya çıkmıştır. Erken modern dönemin sonlarına gelindiğinde ulus-devletler arasındaki karşılıklı bağımlılıklar sayı ve yoğunluk olarak artmıştır.

d. Kentselliğin Modern Dönemi (1750-1970'ler)

18.yüzyıl sonlarında Avrupa egemenliğindeki siyasi, ekonomik ve kültürel değişim ağlarına Avustralya ve Pasifik adaları dâhil olmaya başlamıştır. Uzaklara ilişkin hikâyeleri giderek daha sıkça dinleyen ve giderek daha fazla karşılaşan Avrupalılar ve yeni nesilleri

dünyadaki evrensel hukuk ve ahlakın koruyucuları olma rolünü üstlenmeye başlamışlardır. Ancak ırkçı uygulamalarına ve hem kendi toplumlarında hem de Batı ile 'geri kalanlar' arasında varlığını sürdüren büyük eşitsizliğe kayıtsız kalmışlardır. Büyük ölçüde dünyanın diğer bölgelerinden elde edilen malların ve kaynakların düzenli akışı ile beslenen Batılı sermayenin önemi artmıştır. Güçlü devlet denetimlerine karşı koyabilen ekonomik girişimler ve onların temsilcileri, bireycilik ve akılcı kişisel çıkar felsefesini yaygınlaştırmaya başlamışlardır. Bu felsefe serbest piyasanın ve onun görünmez elinin Tanrı'nın lütfu olan işleyişine dayandığı varsayılan idealleştirilmiş bir kapitalist sistemin erdemlerini yüceltmıştır (Fukuyama, 2011. 12-13, 18-20).

Amerika'nın keşfi muazzam bir sanayinin ortaya çıkmasına, bu sanayinin de aynı zamanda küresel bir pazar yaratmasına yol açmıştır. Bu pazarın yaratılma süreci yeni kentselliği getirdiği gibi ticareti, denizciliği ve karadaki iletişimi önemli ölçüde geliştirmiştir. Bu gelişmeler de tekrara sanayinin daha fazla genişlemesine neden olmuştur. Sanayi, ticaret, denizcilik ve demiryollarındaki gelişme Orta çağın eski toplumsal sınıflarını geri plana iten burjuvazinin ve sermayenin yükselişiyle denk gitmiştir. Dünya üzerinde kendi mallarının yayılması için, genişleyen pazarların sahibi olmaya zorlayan burjuvazinin her yere yerleşme, olanaklardan yararlanma ve bağlantılar kurma arzusu ile zenginliklerin yaratılması ve dağıtılması için ticaret kentleri devreye girmiştir. Kent burjuvazisi iktidara geldiğinde, onun karşısında yeni bir sınıf olan proleterya ve onun ideolojisi sosyalizm başka bir önemli yenilik olarak devreye girmiştir (Tanilli, 2018: 497).

Dünya ticaret hacmi 1850 ile 1914 yılları arasında çok artmıştır. İngiliz ve Hollanda gibi ülkelerin belli başlı ulusal paralarının dünya üzerinde dolaşımı ile birlikte sermaye ve malların çokuluslu bankaların güdümünde, sınırların ötesine rahat bir şekilde ulaşabilmiştir. Kendi bağımsız kaynaklarına sahip olmak isteyen birçok Avrupa ulus-devleti, Güney kürenin büyük bölümünü doğrudan sömürge olarak yönetimine almıştır. Dikiş makinesi, daktilo, bilinen birçok ambalajlı ürün ortaya çıkmış, uluslararası reklam ajansları bu tüketim ürünlerini küresel ölçekte tanıtımı için ilk sınır ötesi tanıtım kampanyalarını gerçekleştirmişlerdir.

Ancak Marx ve Engels'in işaret ettiği gibi, Avrupa burjuvazisinin ortaya çıkışı ve bununla ilişkili olarak küresel karşılıklı bağlantıların yoğunlaşması bilim ve teknolojiye bütün bunların 19. yüzyılda ortaya çıkan endüstrileşmedeki patlama olmaksızın gerçekleşmeyeceği bir gerçektir. Bu yeni sanayi düzenlerinin sürmesi buharın hizmete girmesi ile elektrik, kömür ve petrol gibi yeni enerji kaynaklarını gerektirmiş ve bu enerji kaynaklarının denetimsiz şekilde kullanılması bazı bölgelerin zehirlenmesine yol açmıştır. Demiryollarının yaygınlaşması, gemicilik ve 20. yüzyılın kıtalararası hava ulaşımı bir yanda ulaştırma

maliyetlerini düşürürken diğer yanda gerçek bir küresel bir altyapı oluşturulmasının önündeki coğrafi engelleri ortadan kaldırmayı başarmıştır. Ulaştırmadaki bu buluşları iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler tamamlamıştır. 1866'dan sonra telgrafın kullanımı, dağıtılan gazetelerin, dergilerin, filmlerin ve televizyonun ortaya çıkması, dünyanın hızla küçüldüğü yönündeki bilincin giderek yükselmesine neden olmuştur.

Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bir zamanlar dünya nüfusunun kabaca dörtte birini yönetmesi yaklaşık aynı orandaki kesiminde yaygınlaşmış ve neredeyse bütün okyanuslarda hüküm sürmüştür (Ferguson, 2015: 11). İmparatorluğun bu geçmişi günümüzde dünyayı şekillendiren küreselleşmeyi kölelikten sömürgeciliğe, yerel halkların katliamlardan, ticari sömürlere uzanan tarihi ortaya koymakta, diğer yanda modern dünyada dünyanın finansal, toplumsal ve siyasi kurumlarının kentsellikle ilişkisini göstermekte ve küreselleşme içinde yaşadığımız dünyanın kilit kavramlarından biri haline dönüştüğünü göstermektedir (Manfred, 2013).

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde artık büyük ölçüde *sanayi kenti* biçimlenmiş, hatta başka bir duruma evrilmiş olduğu görülmektedir. Kent, eşi görülmemiş bir büyüklüğe ulaşmış, köklerinden kopmuş nüfus akınıyla denetimsiz bir genişleme ve elverişsiz yaşam koşullarıyla, karmaşayla yoğrulmuş olarak tanımlanmaktadır. Modern dönem ayrıca daha önce görülmemiş bir nüfus patlamasına da tanıklık etmiştir. Dünya nüfusu miladi takvimin başında yaklaşık 300 milyon iken 1750'de 760 milyona ve 1970'te 3,7 milyara ulaşmıştır. Artan nüfusların muazzam göç hareketleri, var olan kültürel değişimleri yoğunlaştırmış ve geleneksel toplumsal biçimleri dönüştürmüştür. ABD, Kanada ve Avustralya gibi göç alan popüler ülkeler bu artıştan yararlanmıştır. Bu ülkeler 20. yüzyılın başlarında dünya sahnesine yeni güçler olarak girmişler, aynı zamanda bu büyük göç akışını denetlemek için önemli çabalara girişmişlerdir. Bu süreçte, bir yandan istenmeyenleri dışarıda tutarken diğer yandan vatandaşın hakkında daha fazla bilgi elde etmek için tasarlanmış yeni bürokratik denetim biçimlerini ve yeni gözetim tekniklerini geliştirmişlerdir.

Mihver devletler 1945'te yenilgiye uğramış ve ardından gelen sömürgelerin bağımsızlaşma istekleri küresel akışları ve uluslararası değişimleri canlandırmıştır. Devamında 1950'lerden itibaren dünyayı Soğuk Savaş, neredeyse kırk yıl boyunca biri ABD'nin egemenliğindeki liberal-kapitalist, diğeri Sovyetler Birliği'nin denetiminde otoriter-sosyalist dünya olmak üzere neredeyse iki kutba ayırmış, insanlık tarihinde ilk kez dünyanın neredeyse tamamını yok edebilecek bir küresel çatışma olasılığını ortaya çıkarmıştır.

Giderek hızlanan sanayileşme süreci zenginlik ve refahtaki eşitsiz gelişimi Lefebvre'in *mekânın üretimi*'nde (Lefebvre, 2014: 21-32) bıraktığı yerden sürdürerek, insanın doğasından yapılabilecek çevreye, kent ölçeğinden kolonyalizmin coğrafyalarına uzanan ölçeklerin (Smith,

2013: 149-151) sınırların ötesinde derinleşmesi, kuzey kürenin politik olarak hareketlenmesini, birçok işçi hareketlerini ve sosyalist partilerin örgütlenmesini başlatmıştır. Ancak uluslararası sınıf dayanışması için yaptıkları çağrılar büyük ölçüde cevapsız kalması, bunun yerine milliyetçi ideolojilerin dünya üzerindeki büyük çoğunlukların düş gücünü ele geçirmesi geçerli bir tespit olabilir.

1970'lerin başlarından günümüze uzanan yeni süreç dünya çapındaki karşılıklı bağımlılıkların ve küreselliğin genişlemenin hız kazanması ile kentselliğin tarihinde olumlu yönleri tartışılır bir diğer atılımı temsil etmektedir. Kentsellik deyiminin kullanımı çağdaş kentsellik ve bu süreçlerini yöneten dinamikler binlerce yıl önceye dayansa da asıl oluşumu çağdaş dönemle sınırlandırmak daha yerinde olacaktır. Kentselliğin oluşumu tek bir süreç ile değil aynı anda ve çeşitli düzeylerde, bazen düzensiz ve çeşitli boyutlarda gerçekleşen bir süreçler dizisi olmuştur. Bir yandan kentleşmenin birbiriyle karşılıklı etkileşimde bulunan parçalardan oluşan bir bütün olarak işlediğini, diğer yanda ise kentselliğin her alandaki eğilimlerini, insanların kentleri nasıl gördükleri ve deneyimledikleri, bu kentlerde gündelik hayatın nasıl sürdüğü, kentselliğin insanı bu gündelik hayatın merkezine yerleştiren köklü değerleri içerdiği önemli bir gerçektir. Bu bakış açısında doğa, insanın isteklerini karşılamada araç olarak kullanılabilir bir kaynak biçiminde ele alınır. Bu insan merkezci paradigmanın en aşırı göstergesi tüketimin egemen değerlerinde ve inançlarında dile gelmekte, küresel değerler kent yaşamına olan desteğini sürekli arttırmaktadır. 20. yüzyılın başlarında kitlesel göç, kentleşme, sömürgeci rekabet ve dünya ticaretinin aşırı liberalleşmesi sonucunda devletler arasındaki düşmanlıkların arttığı konusu bilinmektedir. Ortaya çıkan aşırı milliyetçilik dönemin yıkıcı ilk dünya savaşı, uzun süren küresel ekonomik bunalımlar, belirli siyasi toplulukları korumak için getirilen önlemlerle sonuçlandığından kuşku yoktur.

e. 21. Yüzyıla Doğru Megakentler, Kentselliğin ve Çevrenin Nitelikten Niceliğe Geçişi, Yeni İş Bölümleri, Devletin Yeniden Yapılanması

21. yüzyıla gelindiğinde gezegenimizin herhangi bir yerindeki insanların soludukları hava, gündelik hayatlarındaki ve toplumsal mekânlardaki niteliksizleşme ve bunun doğal sonuçları olarak iklim, tüketilen gıdalar ve su aracılığıyla birbirlerine ayıramaz bir biçimde bağlı oldukları gerçeği her zamankinden önemli hale gelmiştir. Bu karşılıklı bağımlılığa ilişkin kesin bilgiler olmasına rağmen gezegenimizin ekosistemleri tüketime dayalı yaşam tarzlarını sürdürmek sebebiyle yürütülen bir saldırıyla karşı karşıyadır. Dünyanın bugün karşılaştığı önemli çevresel tehlikelerin bazıları eski çağlarda bile uygarlıklara zarar veren sorunların benzerleridir, ancak Sanayi Devrimine kadar çevresel niteliksizleşme yerel boyutta kalmış ve

oluşumu binlerce yıllık süreçlere yayılmıştır. Kabul edelim ki son birkaç on yıldır dünyada kentselliğin ve çevrenin karşılaştığı niteliksizleşmesinin boyutu, hızı ve derinliği daha önce görülmemiş düzeylere ulaşmıştır.

Kentselliğin ve çevrenin niteliksizleşmedeki en önemli nedenlerinden biri küresel Kuzey küredeki denetimsiz nüfus artışı ve ikincisi daha da önemli olanı, aşırı tüketim tarzlarının bütünüyle yaygınlaşmasıyla ilişkilidir. Tarım ekonomilerinin yaklaşık 480 kuşak önce ortaya çıkmasından bugüne kadar küresel nüfusun bin kat artarak 8 milyar civarını yakalaması, bu artışın yarısının son 30 yılda gerçekleşmesi kayda değerdir.. İnsan bazı kemirgen türleri hariç bugün dünyada sayısı en fazla olan memelilerdendir. İnsanın tarım ürünlerindeki ve denizlerdeki gıda, orman ürünleri ve petrole, kömür, doğalgaz gibi kaynaklardaki taleplerinin önüne geçilmez artışı gezegenin ekosistemleri üzerinde ağır baskılar oluşturmaktadır. Yürütülen çevre politikaları nüfus, insan yerleşimleri olduğu kadar (Keleş, 2009: 89-212), maden ve diğer enerji kaynaklarının elde edilme süreçleri, aşırı plastik kullanımı, tarımda ilaç kullanımı gibi geniş alanları özellikle kurak ve yarı kurak bölgeleri etkileyen koşullar doğal olarak üretimleri neredeyse tümüyle yok etme yolundadır. Tekrar edersek insanların çevre üzerindeki küresel etkisi nüfusun büyüklüğü kadar kişi başına tüketim ve bu tüketimin çoğunun ABD tarafından dünya nüfusunun sadece %6'sını oluşturduğu halde kaynakların % 30-40'ını tüketmesiyle doğrudan ilgilidir

21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna yaklaştığımız bu yıllarda kentlerde yaşayan insanların oranı 2018 itibarıyla %55,3 dür. Bundan sadece 50 yıl önce dünya nüfusunun kentlerde yaşayan kısmı sadece %30'larda iken 1950'de sadece 746 milyon olan dünya nüfusu bugüne kadar geçen zamanda 8 milyara yaklaşmıştır. 1800'lerde nüfusun sadece %3'ü kentlerde yaşarken 20. yüzyılın sonunda bu oran %47'ye çıkmıştır; 2014 yılında yeryüzünde yaşayan 7,25 milyar insanın 3,9'u artık kentlerde yaşayan nüfusedir (ECA, 2021). Birleşmiş Milletler verileri (United Nations Data Booklet, 2018). 2030 yılında dünya nüfusunun yaklaşık %60'ının kentlerde yaşayacağını bildirmektedir; bu da her üç kişiden ikisinin kentli olacağına, ayrıca kentlerin sürdürülebilirlik, güvenlik ve konut sorunlarına işaret etmektedir. Kentlerin ve megakentlerin nüfuslarıyla birlikte sınırlarının da genişlemesi ayrı önemdedir. 20. yüzyılın başında 1 milyon nüfuslu 371 kent varken 2020'de bu sayı 548'e yükselmiştir; 2030'da ise 706'ya çıkacağı öngörülmektedir. Bu da 1,7 milyar insanın bir başka deyişle nüfusun %23'ünün bu kentlerde yaşadığını göstermektedir. Nüfusu 10 milyonu geçen megakentlerin 2018'de 33 olan sayılarının 2030'da 43'e yükseleceği öngörülmektedir. Megakentlerin ve kentli nüfusun 2050 itibarıyla 6,4 milyar olacağı ve bu büyümenin %37'sinin üç ülkede, Çin, Hindistan ve Nijerya'da, gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Bu da kentselliğin modern büyük kentler kavramından nicelikler anlamında çok daha ileriye götüren bir olguya dönüştüğünü, *metropol* dediğimiz alanların hızla *megakentlere* dönüştüğü gerçeğini yansıtmaktadır. Kentsel bir alanın devamı metropoliten bir alanda sadece kentsel bir alan değil, aynı zamanda uydu kentlerle birlikte sosyo-ekonomik açıdan ulaşım araçlarıyla ulaşılan, işgücünün merkezi olan 'çekirdek kent alanına' bağlanan kırsal alanları da kapsar duruma gelmiştir.

Megakentlerin en büyükleri 30 milyonu aşkın nüfuslarıyla Tokyo (37,46 milyon), Delhi (28,51 milyon), Shanghai (25.58 milyon) milyon ve São Paulo'dur (21,65 milyon) (UN Data Booklet, 2018). 20. yüzyılda büyük kentlerin birçoğu hammadde kaynaklarının, maden havzalarının, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerine dışsattım yaparak o ülkelere gelen sanayi mallarının alındığı ve dağıtıldığı geçiş yolları durumunda kalmışlardır. Rio de Janeiro, Buenos Aires, Bombay, Calcutta ve Shanghai gibi kentler sömürgeci bir siyasal düzenin ürünü olmuşlardır. Öte yandan gerçekte ve mecazi anlamda 'göç' modernitenin temellerinin altını oyan, sorgulamaya açan bir kavram olmuştur. Küresel düzlemdeki insan göçleri modernitenin çekirdeği olan kent mekânını dönüşüme uğrattığı gibi, ulus-devlet sınırlarını, Birinci Dünya veya Üçüncü Dünya gibi ayrımlarla eski açıklama kalıplarını geçersizleştirmektedir. Göçlerin, kültür ve kimlik arayışlarının bu yoğun nüfusların yer aldığı dünyada sabit, tek yönlü bir kentselliğin olamayacağı ve geriye dönüşün imkansızlığını ortaya çıkarmıştır.

Nitekim 1970'lerin başları kentsel araştırmalar ve kent-kuramları alanında yeni arayışların gündeme geldiği, 'sosyal adaletin ve şehrin' bundan nasıl etkilendiğine ve gıda, konut, sağlık hizmetleri, boş zamanların değerlendirilmesi, ulaşım hizmetleri gibi birçok konuya cevap arayan soruların dönemi olmuştur (Harvey, 2009: 98). Bu arayışlar, genellikle sermaye birikim süreçleri çevresinde odaklanmıştır. Manuel Castells ve Henri Lefebvre'in yanı sıra, David Harvey de bu dönemin önemli kent düşünürlerindedir. Gerçekte gerek Lefebvre ile Castells'in, gerek Harvey'in 1960 sonları, 70'lerin başlarında kent sorunlarına yeni bir yaklaşım geliştirilmelerinin öncülüğünü yapmalarında dönemin kentsel yerel topluluk temelli hareketler de etkili olmuştur. Bu toplumsal hareketlerin ekonomik-politik anlamını ve geleneksel Marksist çözümlemede odak noktasını oluşturan sınıf-temelli hareketlerle ilişkisini anlamaya çalışmak (Harvey, 2012:) temel bir güdüleyici olmuştur. Bizim tanımımızla kentsellik bu dönemde birincisi üretime, değişime ve tüketime olanak sağlayan yapay çevrenin, ikincisi üretim ve yeniden üretimin bir toplumsal örgütlenme biçiminin, üçüncüsü emeğin ve işlevlerin kapitalist işleyiş içinde yer almasının doğal bir yansıması olarak gerçekleşmektedir.

Bu dönem küreselleşme ile birlikte devletin uluslararası olmasının yanı sıra yerel politika yönelimlerinde etkili olmuştur. Bu da devletin kendi etkinlik alanı içinde küresel rekabet edebilirliği desteklemek için yerel kaynakları ve politikaları çeşitli biçimlerde aktif biçimde katılmasıyla gerçekleşmektedir. Kentsellik bir yaşam biçimi olarak aynı zamanda türlü üretim alanlarına yer vererek devletin yeniden örgütlenmesi ve eğilimlerinden, kurumlarının yeniden oluşmasından doğrudan etkilenmiştir. Kentsellik bu anlamda;

- Küresel ölçekte aşırı hareketlenen sermaye, yatırımları için gerekli olan alanlar arası rekabeti yoğunlaştırmıştır. Yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için ana kentsel bölgeler içindeki yerlere olanak tanımıştır.

- Yerellikler, şehirler veya ulusal ekonomilerden ziyade büyük ölçekli kentsel bölgeler rekabetin aralarında gerçekleştiği temel alansal birimler haline gelmiştir.

- Yeni yönetsel devlet yapısının gündeme gelmesi ile bölge genelinde işbirliğini genişletmesi bölgesel üretim kapasitesini bir araya getirmek ve bölgesel rekabet avantajlarını güçlendirmek için önemli bir kurumsal araç olma durumuna gelmiştir (Brenner, 2006/1).

Kentsellik için sermaye birikimi tarih açısından bu derece önemlidir ve ayrıca sermaye güçleri kent yaşamını kökten değiştirmek üzere düzenli aralıklarla seferber olmaktadır. Bu nedenle sınıf mücadelesi şu veya bu biçimde bu tanımlamayla yapılsın veya yapılsın kaçınılmaz olarak bu sürecin içindedir. Bütün bunlara neden olarak sermaye güçlerinin kendi istemlerini kentsel süreçler ve nüfusun tamamı üzerinde hakimiyetini sürdürmekle ilgili var gücüyle çabalama durumunda oluşlarıyla ilişkilendirilebilir. Zira en elverişli koşullarda bile sermaye bütün nüfusu denetim altında tutmaya muktedir değildir. Burada önemli bir stratejik siyasi soru ortaya çıkmaktadır: Antikapitalist mücadelelerin kentin tanımladığı geniş sahaya odaklanması ve bu temelde örgütlenmesi ne derece gerçekçi ve gerekli olabilecektir? Dahası, nasıl ve tam olarak hangi gerekçelerle başarılabilecektir? Önemli bir ifade de kapitalizmin yaşadığı kentsel krizin temel niteliğinin sermayenin geleneksel olarak hem üretim süreçlerinin gereksinimlerini, hem de üreticilerin ve işçi sınıfının isteklerini karşılamak üzere işgücünün yeniden üretim araçlarını karlı hale getirmekte yetersiz kaldığıdır (Castells, 2017: 100). Bütün bu koşulların kentsellik süreçlerini nasıl etkileyeceği önümüzdeki önemli sorulardandır.

Fukuyama'nın liberalizm için yaptığı değerlendirme ve gündeme getirdiği soru (Fukuyama, 2011: 14-15) kentsellik için de geçerli olabilirse bu olgular kırmızı bir şeritle birbirine bağlı mıdır, yoksa yalnızca mutlu rastlantıların bir sonucu mudur?

Kentselliğin burada bir tür evrensel tarihinin olup olmadığı sorusunu tekrarladıktan sonra 17. yüzyılın ortalarında sanayileşme ile birlikte başlamış, günümüzde büyük ölçüde güncelliğini koruyan bir tartışmanın yeniden ele alınması gerekebilir.

2. Ankara'nın İlk Kentsellik Dönemleri; Frigler, Galatlar, Romalılar ile Hıristiyanlık Dönemi Bizans'tan Geriye Kalanlar

Ankara'nın kimi zaman gri ve bazen de içimizi sıkıca görünümü bilinenden farklı ancak gerçek ve köklü bir kent olduğunu kimi zaman gizlese de aslında aslında derinlerde ve parlak geçmişe sahip olduğu gerçektir. Anadolu'da varlığını bugüne taşıyamamış binlerce kent olmasına rağmen Ankara bilinen yaklaşık 3.000 yıla yakın geçmişle yerleşim yeri, bir kent veya bir başkent olarak tanımlanır. Ankara'nın merkezinde yer aldığı Anadolu, M.Ö 8000-5500 yılları arasında insanlık tarihinin en eski ve dönemin en parlak merkezi yerleşim birimleri olan Çayönü, Çatalhöyük ve Hacılar kentlerine ev sahipliği yapmıştır (Akurgal, 2014: XIV-XVII). Anadolu'nun kuzeyindeki ve güneydeki sıra dağların yanında doğudaki yüksek dağların ve güneydoğuda Anti-Toros çevrelemesi ile kapalı bölgelerin oluşumu değişik uygarlıkların gelişmesine neden olmuş, bölge doğudan batıya 1.560 km uzunluğu ile tarihin farklı dönemlerinde Batı dünyasında yer alacak uygarlıkların doğuşuna kaynaklık etmiştir. Ankara bu konumun etkilerinden uzak kalmamıştır. İlkçağ Ankara'sına bakıldığında kentin kuruluşuyla ilgili kesin bilgilere sahip değiliz. Paleolitik dönemde kurulmuş bir yerleşim yeri olduğuna dair bulgular ve nasıl kurulduğu ve kuruluş tarihi kesin belirlenememiştir. Günümüze ulaşan bulgular kentin daha çok zaman içinde köy ve kasabalardan oluşan geniş bir yerleşme bölgesinden meydana gelen bir yerleşim yerine dönüştüğünü göstermektedir.

Ankara için kökü M.Ö 8. ve 7. yüzyıllarda Makedonya ve Trakya'ya uzanan bir Frig kenti olduğu da söylenebilir (Sargın, 2012: 19-20). Kent, her dönemde kendi varlığını koruduğu iyi seçilmiş bir yerde konumlanmıştır. Bu yerleşimin merkezi, hemen hemen tarihin her döneminde kutsallığını koruyan bir tepe olan bugünkü Hacı Bayram Camii'nin bulunduğu yer olduğu düşünülmektedir. Ankara, ayrıca ana tanrıça kültürüne bağlı bir Frig kenti olmakla birlikte İspanya, Fransa ve Almanya'nın batısından gelerek M.Ö 3. yüzyılın ilk çeyreğinde buraya yerleşen Galatlar tarafından kurulmuş ve Galatya'nın başkenti yapılmıştır (Arslan, 2004: 5). Asıl parlaması ve büyük bir İlk çağ metropolüne dönüşmesi ise milattan hemen önceki ve sonraki yüzyıllarda bir Roma kenti olmasından kaynaklanmaktadır. Ankara'yı metropol nüfusuyla ve Augustus kültürüne bağlılığıyla Roma kentlerinden biri, daha sonra da Paulus'un önem vererek ziyaret ettiği ve mektup yazdığı önemli bir Galatya kenti olarak görmek kentin sadece 19. ve 20. yüzyıldan başlayan bir tarihi olmadığını kanıtlamaktadır.

Ankara, Romalılar döneminde batı ve güneydeki diğer kentlerin aksine Yunanlaşma sürecinden geçmeden bir Roma kenti olmuştur. Roma döneminde İmparatorluk çapında ün kazanmış, yün ve boya üretiminde ilerlemenin yanı sıra ticari ve kültürel bir merkez olabilmeyi de başarmıştır. Roma çağı (M.Ö 30-M.S 395) Anadolu yarımadasına olduğu gibi Ankara'ya da bir yenilik getirmiştir; ancak büyük ölçüde mekân birliği olmasa da bu parçalı görünüm çeşitli uygarlıkların yaşamlarını eskisi gibi sürdürürebilmelerini sağlamıştır. Kent üçüncü kez başkent olmadan önce Ulus merkezli alanda Roma hamamının keşfiyle başlayan antik kazılarda Antik tiyatro ve kuzey-güney aksında ana arteri oluşturan cadde, büyük olasılıkla *cardo maximus* (Ankara Roma Yolu), ortaya çıkarılmıştır (Kadioğlu, Görkay, Mitchell, 2018: 13). Bilindiği gibi Ankara Romalılar döneminde Anadolu'ya yerleşilmekten ziyade daha uzak yerlerin fethedilmesi için durak olarak görülse de, 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkarılan ve belgelenen yapılar kentin bir zamanlar zengin ve önemli kentsellik özellikleri taşıdığının kanıtlarıdır.

Ankara Kalesinin bir Galat Kalesi olup olmadığı ile ilgili kesin bilgilere sahip olmamakla birlikte M.Ö 2. yüzyıl başında Romalılar Galat seferini yaparlarken Galatların Tektosag kolunun kaleye sığındığı yazılmıştır. Galatyalılar savaşçı, güçlü ve gözü pek insanlardı. Hatta savaşa bir iş olarak bakmaları onların Roma ordularında paralı asker olarak tercih edilmelerine neden olmuştur. Bu bilgiler bizi kent karakterinde olmasa da kalesi olan bir yerleşim yeri olarak Ankara tanımına yaklaştırmaktadır. Roma döneminin sonuna doğru Ankara sur ile tanışmıştır. 2. yüzyılın ortasından itibaren Ankara gerilemeye ve kamusal yapıların bakım ve yapımını üstlenen kent yönetiminin gücü erimeye başlamıştır. İmparator Valerian'ın 257'de Perslere esir düşmesi Ankara'nın artık dışardan gelebilecek tehlikelere karşı koymasının güçleştiğini ortaya koymuştur. Anadolu'nun güçlü imparatorluk dönemi kentsel gelişmelerle birlikte ticarete de sona ermiştir (Aydın, v.d.,: 83-87).

Bizans döneminde Ankara bir *kale kente* dönüşmüş, önemli bir kent olmaktan uzaklaşmış, imparatorluğun taşra yönetiminde bir kademe merkezi olarak daha sıkı kontrol edilen bir yerleşim hâline gelmiştir. 6. yüzyılın sonuna kadar eski önemini yitirmiş, sönük bir eyalet merkezi olmuş, kendini savunmaya çekmiş, kale ve surları büyük ölçüde yenilenmeye ve onarıma ihtiyaç duyar hale gelmiştir.

Bugünkü Ankara Kalesi esasında bir Bizans yapısıdır. İlk kez Sasaniler 7. yüzyılda istila etmiştir. 654'te olan kısa bir Arap istilası ve ardından Bizans-Arap mücadelesi hem Ankara hem de Bizans İmparatorluğu için yıkıcı etkilere neden olmuştur. Yağmalamaya yönelik Arap istilaları ve Ankara Hıristiyan toplumunda farklı mezhepler arasındaki çekişmeler 8. yüzyıla dek sürmüş, Ankara Orta çağ boyunca sürekli olarak kalesinin ve surlarının güçlendirmesine çalışmıştır. Bu dönemin en

önemli Bizans eseri Ankara kalesidir. Bizans Dönemi (M.S 395-1071) görünürde yeni gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Hıristiyanlık Hatti ve Hitit dönemlerinden gelen ve sonra da Helen-Roma kılığına bürünmüş olan Anadolu geleneğine yeni bir ruh verme çabasında olmuştur. Romalıların taş yolları ve köprüleri büyük ölçüde hâlâ ayakta olmakla birlikte bunlara yenileri eklenmiştir. Bir başka deyişle Roma çağındaki mekân birliği bir ölçüde varlığının korumuştur. Hızla yayılan Hıristiyanlık bir çeşit kültür birliği için uygun ortamı yaratmış, ancak Bizans imparatorluğu Anadolu'da yeterince güçlü bir devlet olmadığından Anadolu özündeki eski geleneklerini büyük ölçüde yaşatmaya devam etmiştir (Aydın, v. d., :103-117).

9. ve 11. yüzyıllar arasında Bizans'ın sınırlarını doğuya doğru genişletmesi Ankara'yı sınır kenti olmaktan çıkarmış, daha korunaklı kentte dönüştürmüştür. Kentin sınırları surların dışına çıktıysa da Selçukluların Anadolu'ya girmesiyle kale ve surlar tekrar önem kazanmıştır.

Roma dönemindeki özgürlük ve demokrasinin etkisinin aksine Bizans döneminden günümüze ulaşabilen yapılar son derece sınırlıdır. Kaleden başka kentin merkezinde yer alan "Jüstinyen Sütunu/Belkıs" adı verilen sütun ve üzerindeki heykel kaidesi görülebilecek yapılardan biridir. Diğer yapı 20. yüzyılın ilk yarısında hâlâ bir bölümü ayakta olan ancak günümüzde neredeyse yok olmuş, Adliyenin Anafartalar Caddesindeki eski binasının arkasındaki Bazilikan tipindeki Klemens Kilisesidir.

3. Selçuklu ve Osmanlı Kentselliğinden Geriye Kalanlar

Ankara'nın kentselliği konumu nedeniyle kuruluşundan itibaren çevresinde yaşayan ve bir şekilde ona uğrayıp giden toplumların yağma ve istilalarına uğramış, şüphesiz bunun en önemli kanıtı Ankara Kalesi ve surları olmuştur. Dönemlerindeki diğer Batı Avrupa kentleri gibi Ankara'nın ekonomik yönden gelişmesi 11. yüzyıldan sonra daha çok 14. yüzyılın ortalarında olmuştur.

Selçukluların Ankara'yı ele geçirmelerinden sonra (1073) el değiştirmeler kimi dönemlerde el değiştirmelere rağmen bundan sonraki Orta çağ dönemi İslam kenti olmuştur. Selçuklular (1071-1299) döneminde yeni bir gelişme izleyerek Avrupa'da olduğu gibi yaptıkları sağlam ve bakımlı yolları, taş köprüleri, kervansarayları, su kemerlerini, camilerini, medreseleri, rasathaneleri, kütüphaneleri, hamamları ve sarayları ile Orta çağın en ileri düzeydeki temsilcilerinden olmuşlardır. Haçlı seferleri sırasında Anadolu'ya gelen Avrupalılar Selçuklulardan birçok yönden etkilenmiş, Türk-İran-Anadolu-Bizans kültürlerinden oluşan bir sentezle yarımadada toplumsal hayatın birliğinin sağlanması yanında mekân birliği de büyük ölçüde sağlamıştır.

1127'de Selçuklu Danişmentleri kenti Bizans'tan kesin olarak almış, Ankara'yı 12. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'na veya bağımsız beyliklere bağlı hâle getirmiştir. Aynı zamanda bu durum 15. yüzyılın ilk çeyreğinden sonuna kadar Anadolu'da Osmanlı barışının kurulabildiği anlamını taşımaktadır. İki Osmanlı ordusunun Çubuk Ovasında büyük bir savaşla karşılaşması Bizans'a yarım yüzyıla yakın bir zaman kazandırmış, bunun ötesinde savaşı Timur'un kazanması Ankara ve Anadolu'da güçler arası çatışmanın uzamasına neden olmuştur. Daha sonraki yüzyıl savaşlarının tohumlarını Türk beyliklerinin yeniden güçlenmesi barındırmıştır. Ancak Selçuklular Ankara'yı Sivas, Kayseri, Konya kadar önemsememiş, kenti daha çok askeri bir yerleşim yeri olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla bu dönemin yapılarının gösterişsiz, küçük ölçekli ve sadeliği barındırması yönetimlerin Ankara'ya önemli mimari eser kazandırmak çabasında olmamaları, sadece yerel olanaklarla yapılmış olmalarını açıklamaktadır.

12. yüzyıldan sonra prenslikler bağımsızlıklarını korumuşlardır, ancak Anadolu Türk emirlikleri döneminde Orta çağ Anadolu'sundaki coğrafi konumu nedeniyle korunması için gerekli olan, onun gelişimi için engelleyici bir ortam oluşturmuştur. Ankara 1101'de Haçlı seferleri sırasında Türklerden Haçlılara geçmiş, Raymond Toulouse Ankara'daki Türk garnizonunu kılıçtan geçirerek tekrar Bizans'a vermiştir. 13. yüzyıl ortası (1243) ile 14. yüzyıl başı arasında Anadolu Moğol nüfusu altında yaklaşık 40 yıl (1304-1343) arasında İlhanlıların egemenliğinde kalmıştır. Bu dönem Kalenin hisar kapısı üzerinde duran ve bugüne ulaşabilen kitabe ile belgelenmiştir. 1344-1354 yılları arasındaki dönem de Ankara ahilerinin yönettiği ve bunun da yerel toplumun demokratik kent yönetiminin belediye hizmetlerini yerine getirmesinin ve bağımsız kentsel politikaların ve diplomasisinin kurulmasının bir anlamda "şehir cumhuriyetinin" ilk örneği olduğu tartışılmaktadır (Atauz, 2018: 86).

Ankara bununla birlikte Türklerin güçlü olduğu bir coğrafyada Bizans kenti olarak yaşamıştır, ancak kentin Selçuklu beyleri arasında mücadelelere konu olması ve sürekli el değiştirmesi ekonomik gelişmesi uzun süreli sınırlı kalmıştır.

Osmanlılar (1299-1923) Selçukluların yüksek düzeydeki kültür ve sanat çalışmalarını geliştirmişler, bunu varlığı 600 yılı aşan güçlü bir imparatorluk kurarak göstermişler, yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa'ya ve Balkanlar'a egemen olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu'da mekân ve kültür birliği yeni boyutlara ulaşmış, hoşgörülü ve kapsayıcı idare biçimleri Hıristiyanlığın sürüp gitmesini engellememiş, iki dinli topluluk eski Anadolu geleneği sürdürmüştür. Müslümanlığı kabul eden Türkler 1071'den başlayarak yerli halklar kaynaşmış, daha sonraları ortaya şimdiki Türkiye halkı çıkmıştır. Bilindiği gibi üç yüzyıl (14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar) Osmanlı İmparatorluğu'nun

parlak bir dönemidir. Türkler Orta Asya'dan getirdikleri yaşamla ilgili değerlerini kentliliklerine yansıtmış, İslam dünyasında yeni ve özgün bir uygarlık yaratmışlardır. Ancak imparatorluğun son üç yüz yılında bu durum sürmemiş, duraklama ve çökme dönemlerinde, özellikle Anadolu ihmale uğramıştır.

Bununla birlikte Türklerin Ankara Kalesini ele geçireşlerinden 14. yüzyıl ortasında Osmanlı idaresine geçişine kadar olan üç buçuk yüzyıllık zaman içinde Ankara'nı kentliliğine eklenen ciddi bir yapılaşma olmamıştır (Atauz, 2015: 89). Bu dönemde Bursa, Konya, Kayseri, Sivas gibi diğer kentler gibi yeterince önemsenmemiştir. İyileştirme ve imar çalışmaları daha çok Kalenin onarımına yönelik, ek surların yapımı, bazı mütevazı cami ve mescitlerle sınırlı kalmıştır. Varlığı daha çok askeri bir yerleşim olmasına yönelik ile sınırlı kalmıştır.

'Ankara küçük ve orta büyüklüğe dayanan muhafazakar İç Anadolu'nun merkezidir' (Ortaylı, 1992: 86). Ankaralıları Anadolu bozkırının cömert, kimi zaman da sınırlı olanak verdiği kaynakları ellerinden geldiklerince işlemişlerdir. Genelde kadınların çalışma yaşamına katkılarının diğer yerleşimlere oranla daha yüksek olması değil, erkeklerin mutlaka bir uğraş içinde katkı sağlamaları, yani bütün hane halkının çalışması Kayseri gibi Türkiye'nin gelecekteki en önemli sermayecilerinin yetişmesinde etkili olmuştur. Ortaylı'nın 'Ankaralı tipi' için yaptığı genellemelere göre kentte tüketim amaçlı bir yaşama biçimi egemen değildir, kendi üretebilecekleri gıdaları genellikle kendileri üretirler ve asla bunları hazır almazlar. Eşyalar sade ve sayıca azdır. Bunlar genellikle evde yapılmış ve süslemeleri tamamlanmış basit eşyalardır. Daha da önemlisi büyük konaklar, çok gösterişli ve süslemeli büyük mimari yapılar da yoktur (Ortaylı, 1994: 116).

Nüfusun etnik ve dini yapısına bakıldığında Müslüman olmayan grupların varlığından söz edilmelidir. Bu toplulukların en büyüğü Ermenilerdir. Rumlar ise daha küçük, Yahudiler ise çok eski olmakla birlikte en küçük topluluktur. Ankara'daki bu cemaatler ve mahalleler aralarında birbirlerinden ayrı kentsel yaşam sürdürmüşlerdir. Gruplar arasında komşuluk ilişkilerinin yanı sıra iş ilişkileri, bağ-bahçe, toprak ve ev satış, alım-satımları ilişkileri de yer yer olmuştur. Ancak bu gruplar da tüketim amaçlı bir yaşam sürmemişlerdir. Ankara'daki toplumu Türk, Katolik Ermeni, Birleşik olmayan Ermeni, Rum, Yahudi olarak beş ulus ya da millet olarak tanımlamıştır. Ermeni Katolikler, Gregoryen Ermenilerden ayrı bir millet olarak görülmüşlerdir. İki cemaat birbirleriyle yakın ilişki içinde değildir. II. Mahmut ile başlayan yönetim reformları varlıklı olanların daha aktif olmasına olanak sağlıyordu, bu nedenle Ankara'daki Müslüman olmayan nüfus ekonomik olarak daha iyi durumda oldukları için bundan yararlanabilmiştir.

4. Ankara'nın Cumhuriyet Öncesi, Kentselliğin Biriktirdikleri

Ankara için diğer İslam kentlerinde olduğu gibi temel birimi 'mahalle'dir. Müslüman nüfus yeni bir cami veya mescit inşa ederek veya eski bir mahallenin nüfusunda çoğunlukla Müslüman olarak bir değişim olduğunda, orada bulunan kilise veya başka bir yapı camiye dönüştürmüş ve çevresinde yeni bir mahalle oluşturarak kente eklenmeyi sağlamıştır. Kendi içinde farklılıklar olsa da mahallenin kentselliğin temel birimi olması kırsal üretimi ve ticareti büyük ölçüde etkilemiş ve ölçeği fazla büyütmeden mütevazılığı koruyabilmiştir. Belki de bu nedenle yüzyıllar boyu Ankara'nın, aynı zamanda Kalenin ve Hıristiyan mahallelerinin en büyüğü Derun-i Hisar (iç kale)'dir. Kale ve çevresinde bulunan daha çok Müslüman mahalleleridir, Müslüman olmayanlar da daha çok merkeze yakın yerleşmeyi tercih etmişlerdir. 16. yüzyılda 85 mahallenin büyük bölümü bedesten ve Atpazarı'nın merkezini oluşturduğu "Yukarı Yüz" ile, Tahtakale ve Karaoğlan Çarşılarının etrafında yer almışlardır (Tuncer, 2001: 31).

1890'larda demiryolunun Ankara'ya ulaşması Ankara'yı ve kırsal çevresini ekonomik olarak canlandırmış ve yeni yapılar yapılmaya başlanmıştır. Kale içindeki mahalleler bakımından konut yapımının ya da konutlara yapılan yeni eklemelerin daha çok Hıristiyan Ankaralıların yaşadığı bölümlerde olduğunu belirtmek daha gerçekçi olacaktır. Hıristiyan Ankaralıları hem dışa çabuk açıldıkları hem de ekonomik olarak daha iyi durumda oldukları için 19. yüzyılda Ankara'daki değişim Derun-i Hisar Mahallesinden ve diğer Hıristiyan mahallelerinden başlamıştır. Bu mahallenin büyük bir nüfusa sahip olduğunu bilmekle birlikte coğrafi yerini ve sınırlarını tam bilmediğimiz için mahallenin yerini Kale içindeki evlerin mimari özelliklerine bakarak saptamak gerçekçi olacaktır (Aydın, v.d.,: 230-239).

Kentin yapılaşması değerlendirildiğinde sokakların belirli bir düzeni yoktur. Zaman içinde oluşuma bırakılan çeşitli büyüklükteki odalar, mutfak, ve evin içinde bazen ayrı bir birim olarak yer alan tuvalet, gusülhane, yaşam alanı, sofa gibi mekânlar kimi zaman bahçe duvarı arkasında, kimi zaman küçük bir avlu etrafında yer almıştır. Evin iç mekânları gibi sokaklar da geometrisi kesin olarak tanımlanmamış, doğrudan yönlendirilmemiş dış mekanlardır. Kimi zaman sokak aralarına at arabası ya da bir aracın girmesi zor olmuş, sokakların kesişim yerlerinde biraz daha genişleyen, küçüklü, büyüklü meydanlara ulaşılabilmiştir. Görüldüğü gibi genel doku organik ve yoğun, bir arı peteğini andırır doğallıkla üretilmiş, Osmanlı gibi Ankara'nın da gündelik hayatın mütevaziliğinden ayrılmamış olduğu görülmektedir. Tek tek mekânların yanı sıra, onları birleştiren sokaklar ve meydanların büyüklükleri insan ölçeği ile belirlenmiştir.

19. yüzyılda bu mekânsal düzen yerini Batıdan da gelen etkilerle daha formüle edilmiş, devletin yönetim ve hukuk sistemindeki etkilerini gösterir hâle gelmiştir. Geleneksel olarak sürdürülen biçimlerde kimi evlerin cephelerinde ve pencere kenarlarında görülen neo-klasik motifli çerçeveler, köşe dikmelerinin kagir kolon ifadelerine benzetilmesi, evin içinde simetrik düzende ortası nişli, iç cephelerin ortaya çıkması gibi uygulamalar 19. yüzyılda ortaya çıkan değişikliklerdir (Yavuz, 2000: 168-169).

Selçuklu dönemi ahşap camilerinden başlayarak Ankara'ya yerleşen bu özelliklerle kimlik kazanarak devamlılığını sürdürmüştür. Bu özellikleri planlarının genelde bazilikal plan tipine uymaları, bazen topografya ve sokak nedeniyle arazinin elverişsiz olması nedeniyle asimetrik olmaları, kendilerinden önceki Roma döneminden kalma devşirme malzemeyi rahatlıkla ve tutarlılık kaygısına düşmeden kullanmaları, dışta moloz taşlı, kimi zaman kerpiç duvarlı, genellikle düz tavanlı, kiremit ve kurşun çatılı olmalarından kaynaklanmıştır. Kısaca ahşap oymacılıkta gösterilen hünerli süslemeler dışında son derece sade görünüşlü bir üslubu yansıtmaktadırlar.

Kale'de konut harici toplumsal mekânlar da mimari açıdan bazı özellikler taşımaktadır. Kale içindeki kilise/kiliselerle ilgili tam bilgiye sahip değiliz ancak camiler ve mescitler klasik Osmanlı üslubundan ayrılan bir özellik taşırlar. 14. ve 15. yüzyıl Ankara'sından bugüne kalan cami ve mescitler çok olduğu halde anıtsal ölçekleri ve özellikleri olmayan yapılarıdır. Anadolu'nun ahşap malzemeli camileri ve mescitleri arasında bir 'Ankara Ekolü' oluşturduklarını bilinmektedir.

Ankara tarihi boyunca istilalar, yağmalar, savaşlar, askeri ayaklanmalar, kuşatmalar gibi pek çok badire atlatmıştır. Ancak 'büyük yangın' Ankara'nın binlerce yıllık yaşanmışlığını, tarihini, özelliklerini ve kimliğinin izlerini yitirmesine, sosyal ve ekonomik yapısına zarar vererek kentin mekânsal dönüşümünün hızlanmasına neden olmuştur. 19. yüzyıl sonunda şehir merkezinin ve ticaret eylemlerinin odak noktası işlevini gören bedesten, merkezin değişen yapısı içindeki işlevini bu şekilde bütünüyle kaybetmiştir. 1922'de tekrar çıkan yangında Samanpazarı Kurşunlu cami yakınında bulunan Sovyet büyükelçiliği ayrıca 20 ev, dükkân ve bir cami yok olmuştur. Ankara için çok önemli olmakla birlikte yakın geçmiş olmasına rağmen belirsizliğini koruyan ve Ankara'nın en köklü yerleşim bölgesini nerdeyse üçte ikisini yok eden yangının tarihi konusunda belirsizlik vardır. Şehir 20. yüzyılın başında 1915, 1917, 1922, 1927 yıllarında yangınlar görmüştür. Atpazarı mahallesinden Hacıbayram ve Tabakhane mahallelerine kadar İstiklal mahallesinin kuzey bölümünü etkileyerek Ermenilerin oturduğu semt de dâhil kentin büyük bir bölümünü yok etmiştir (Atauz, 2015: 155). Ortaylı şöyle belirtmektedir; "Mahalle aşağı yukarı bugünkü Kale'nin yeşil sahası olan Kale duvarının içindedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yanmış, o zaman yangında bulunan

piyanolar kurtarılmıştır. Gayrimüslimlerin hayat tarzı da çok farklıdır." (Ortaylı, 1992: 89).

Bu dönemde toplumun ekonomik özerk işleyiş mekanizmalarını *ahilik* sağlamıştır. Ahilik kentler için büyük güç odağına başka bir deyişle iktidar kaynağına bağımlı olmak yerine çok odaklı bir ortamda, güçler arasında oldukça bağımsız bir var olma stratejisidir. Ankara'da sofçuluğun gelişmesinde de ahiliğin etkili olduğu birçok yerde belirtilmektedir. Özellikle dünyanın başka bir yerinde yetişmeyen ve bulunmayan Ankara Keçisinin kılı kentin ekonomisini dokumacılığa dayandırmış ve bu üretimi büyük çapta ihraç etmiş, sonuçta Ankara Keçisi kentin Galatlılardan beri önemli bir dokumacı kentine dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ahiler bunun dışında sadece bağ, saraç ve kunduracıları kapsayan ahi örgütlerinden başka çiftçiler, eyerciler, nalıncılar, dokumacılar, ipekçiler, şekerciler, demirciler, aktarlar, ekmekçiler, berberler gibi 24 üretim dalını barındırmış, 16. yüzyılda adı geçen esnaf gurubu 43 gibi bir sayıya ulaşmıştır (Tunçer, 2001: 34). Tarımsal üretimle ve hayvancılıkla uğraşanlar genellikle Müslümanlar olmuşlar, fırıncılık, kasaplık, manavlık, baharat gibi tarımsal ürünlerin işlenmesi ve satışının ilgilendiren meslekler daha çok Müslüman halk elinden yürütülmüştür.

Ankara biraz geç dönemde olsa da Orta çağdan çıkışta bir dokumacı kent olarak parlamıştır; ürettiği sof kumaşı dünya üretiminde ekonomik değere sahip olmasına rağmen Avrupa'nın diğer dokumacı kentleri gibi bir sanayileşme sıçramasını gerçekleştirememiştir. 19. yüzyılın sonuna doğru Ankara'nın tiftiği sanayi hammaddesi olarak üretecek gerekli teknolojiyi geliştirememesi tiftiği ihraç edememesine neden olmuştur ve kent olarak sermayesini arttıramamıştır (Etöz, 1998: 178).

Üretim ve hizmetler genellikle belirli sokaklarda yoğunlaşmış, bireyler kendi toplumsal mekânlarını oluşturmuştur. Ankara'nın esnaf çarşıları ve ticaret yapıları Atpazarı Çarşısı, Samanpazarı ile Bedesten arasından yukarı doğru uzanan Koyunpazarı, Kaledibi ile Karaoğlan çarşısı arasındaki sokak ölçeğinde yer almıştır. 16. yüzyılda Osmanlı-Türk şehirlerinde yapılan bir uygulama olarak bedesten çevresindeki kapalı hanlar ve bunlara bağlanan Atpazarı ve Samanpazarı gibi açık alanlar oluşturulmuştur. Ulus meydanı 16. ve 17. yüzyıllarda Kale'nin aşağı kesiminin büyük bölümünde eski dış surların İstanbul kapısının hemen doğusundaki alanda kurulmuştur. Bu meydanın doğusu, kuzeydoğusu ve güneydoğusu konut alanlarıyla, batısı kuzey batısı ve güneybatısı da taşlık ve mezarlık alanlar ile çevrilmiştir. Taşhan (Ulus) meydanı ve çevresinin Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar gelişimini sürdürdüğü görülmektedir.

Bu dönemde kale dışına taşan ticaret genellikle bir bedesteni çevreleyen hanlar zincirinde, bunlara açılan sokaklarda ya da külliye halinde bulunan mekânlarda gerçekleşmiştir. Buralardaki yapılaşmalar bir vakfın inşa

ettiği yoksulların yiyecek bulabildikleri imaret ya da cami, mescit, hamam, han, bedesten ve benzer yapıları ile birlikte var olmuşlardır. 13. ve 14. yüzyıllarda Atpazarı çevresinde yapılmış dini yapılar kale surlarının dışındaki gelişmenin öncüleri olmuşlardır. Gündelik hayat bu dini, anıtsal bağlamdan uzak yapılar etrafında gelişmiştir (Aydın, v.d.: 288-290).

Bir dokuma ve ticaret kenti olan Ankara'da küçük ölçekli ve fonksiyonel yapılar inşa edilmiştir; en görkemli yapılar da *hanlardır*. Bu yapıların büyüklükleri Ankara'ya göre görkemli olsalar da işlevlerinin gerektirdiği kadardır. Osmanlı dönemi *han ve kervansarayları* bu geçişlerin önemli toplumsal mekânı olarak yol cephesinde geniş giriş kapıları ve bu kapının iki etrafında yerleşen genellikle kahvehane, nalbant, araba tamirhaneleri olan genellikle de iki katlı yapılar şeklinde inşa edilmişlerdir. 17. yüzyılın başında Celali isyanları Ankara'ya ulaştığında dış sur inşa edilmiştir. Dış sur aynı zamanda şehrin sınırlarını belli eder. Buna göre kent kuzeyde Bentderesi (Hatip Çayı), batıda Kazım Karabekir sanayi bölgesi, güneyde Opera Meydanı'ndan Kurtuluş Meydanı'na doğru eğimli bir çizginin ve doğuda Kurtuluş Meydanı-Dörtüol-Ulucanlar Cezaevi ve Bentderesi'ne ulaşan çizginin sınırladığı alandadır (Aydın, v. d.: 2005: 150-151).

Ankara'nın tarihinin her dönemindeki teması sancak, vilayet gibi bir yönetim biriminin bölgesel merkezi olması nedeniyle belirli bir sivil ve askeri bürokrasiyi bulundurmasını gerektirmiştir. Müslümanların 19. yüzyıla doğru çoğunlukla bürokrasideki görevlerde yer alarak üst sınıf pozisyonlara gelmeleri ticareti giderek gayrimüslimlere bırakmalarında rol oynamış olabilir. Ankara Cumhuriyetin başkenti olmadan önce en azından Türkler ve Ermeniler için bürokrasinin iyi bir geçim kapısı olarak algılandığı bir kent hâline gelmeye başlamıştı.

Ankara'da cumhuriyet dönemini öncesinden başlayarak birbirinden ayrılmaz bir şekilde bir evin odasından bir sokağın köşesine, meydanından pazarına, ticaret veya kültür mekânlarına gündelik hayatın aktığı bu mekânlar cumhuriyet döneminde de yeni toplumsal mekânları yansıtır. Ankara'nın sermayeye bağlı dönüşümde dokumacı bir kent olarak kalmasını aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun politikalarına, sermaye birikiminin oluşmasına olanak tanımayan uygulamalarından ayrı tutmak mümkün değildir. Bununla birlikte kent yaşamındaki gelişmeler veya çözümler kentin ekonomisinin etkisi altında olduğu için toplumsal mekâna bağlılığı açısından 'Kale' ve çevresi kentin ekonomik değerlerinin üretildiği ve değiştirildiği bir yer olarak gözlemlenmektedir. Ankara'ya demiryolunun gelişi başkent olmadan önce şimdiki Ulus civarına etkisi, sonraki dönemdeki planlama çalışmaları ile birlikte Atatürk'ün Çankaya'da yer seçmesi Cumhuriyet dönemi kentselliğinin ilk adımları olmuştur. Yeni 'Bir Şehir Kurmak' hayali 1923-1933 yılları arasındaki ilk hedeflerdi) ve *kent merkezi* Atatürk Bulvarı

üzerinden Yenişehir'e doğru yönelmeye başlamıştı (Cengizkan, ve Cengizkan, 2019).

1920'den 1926-1927 yıllarına dek toplumsal mekânı ilgilendiren iskân etme çalışmalarında yeniden yerleştirme, yanan/terkedilen yapıların yeniden kullanılması öne alınan öncelikler olmuştur. Uzun yıllar süren savaşlardan henüz çıkan toplumun sorunları ve ekonominin ayakta kalması öncelik taşımaktaydı. Mübadele ve muhaceretle gelenlerin kente yeniden yerleştirilmeleri gibi sorunlar cumhuriyetin kurulmasından ve sonrasında önemli sorunlarından. Atatürk ve arkadaşlarının 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişi ile kentin geleceği dünyada ve Türkiye'de başkentlik sorunlarından bağımsız olmadan (Çınar: 2004) yeni bir devletin başkenti olarak seçilmesine giden süreci başlatmıştır. Ardından 23 Nisan 1923 tarihinde Milli Meclis'in kurulması karar verme erkinin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yaklaşık 600 yıl sonra yeniden Anadolu'nun merkezine taşınması ve yaklaşık 400 yıl sonra da İstanbul'dan farklı bir kente taşınması anlamına gelmiştir.

Bütün bu gelişmeler toplumun sağlık, eğitim, sanayi ve ekonomi için de gerekli toplumsal mekân gereksinimlerini ortaya çıkarmıştır. 23 Ağustos 1923'te Milli Meclis tarafından onaylanan ve Ankara Hükümetinin bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanınmasını içeren 24 Temmuz 1923'te Ankara hükümeti ve İhtilaf devletleri ile ilgili diğer devletler arasında imzalanan Lozan Antlaşması süreci Ankara'dan yönetilmiştir. Bütün bu gelişmelere istinaden Kurtuluş savaşı sırasında İstanbul'un önemi azalmış, değerini yitirmese de bu önemi Ankara'ya kaymıştır. Ankara'nın başkent olarak belirlenmesinden önce toplumun farklı kesimleri olan askerler, devlet memurları ve yeni iş olanakları arayanlar tarafından tercih edilmesi kentselliğin erken cumhuriyet dönemi göstergeleri olmuştur (Aslanoğlu, 2010: 41-43). Cumhuriyetin kurulması Ankara'nın I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş savaşı sonrası ilk kalıcı düzene geçişin temellerinin atıldığı, modernleşme çabalarının yoğunlaştığı ve bunların gündeme gelmesi için Anadolu içinde ilk yerleşim ve planlama (Cengizkan, 2018) çalışmalarının başlatılıp yürütüldüğü yer Ankara olmuştur.

Bulgular

Bir yaşam alanı olarak kentsellik kentin fiziksel varlığıyla birlikte sosyal, toplumsal, siyasi, ekonomik, nüfusa ve kültüre dayanan, coğrafya konumunun da getirdiği çok yönlü bir sosyal içeriği barındırmaktadır. Bu içeriğin günümüz çağdaş değerlendirilmesine bakıldığında, bir bakış açısıyla modernizm ya onun başlangıç evresine referansla sınırlandırılabilir. Oysa tarihselliğinin kökleri insanın evrimleşme sürecinin derinliklerine kadar gitmektedir ve toplumu etkileyen savaşlar, göçler, keşifler buluşlar, salgınlar, sanat ve sosyal yapıdaki değişimler gibi sayısız, karışık etki kendilerine iktidar alanı olarak kentselliğin olanaklarını seçmişlerdir.

Bu çalışmada ele alınan kentselliğin temeldeki mekânı *ev /yuva*'nın izlediği nasıl bir süreçten geçip günümüze ulaştığı en az diğer keşif ve buluşlar kadar ilginç bir dizi değişimden geçmiştir. Bugün tanık olduğumuz *ev* tanımını yaparken, nasıl tarih öncesi insanın barındığı mağaralardan, Antik Yunan Polisi'nin evlerinden, Roma Dönemi'nin *insula*'sından veya *domus*'undan, Orta çağın kiliselerinden ve Barok saraylarından, endüstri devrimi sırasında oluşan banliyölerden ve sonrasında kurulan megakentlerde yer alan akıllı ev tanımına kadar uzanan bir evrimleşme sürecinden söz etmek gerekiyorsa, benzer biçimde kentselliğin dinamiklerinin tarihteki izlerini daha gerilerden başlayarak incelenmek istendiğinde de kâğıdın üretimi, yazının bulunması, tekerleğin keşfi, yabancı bitkilerin ekilip biçilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi, konuşma yazma dilin ortaya çıkması ve belki de son olarak insanın evriminin başlangıcında 150.000 yıl önce Afrikalı ataların, *Homo Sapiens*'in dünyanın geri kalanına yayılmasından, diğer insan türlerini ortadan kaldırarak birbirlerinden çok uzak ve ekolojik olarak çok farklı yerlere hızla yerleşmeyi başarmalarına kadar geriye gidişe değinilmesi yerinde olacaktır (Hararı 2015: 32-33).

21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına yaklaştığımız zaman diliminde dünya nüfusunun % 60'ını barındıran kentler, insan varlığının evrimleşme sürecinin önemli bağlayıcısı olma konusunda önemini korumaktadır. Kentsellik insanın bir arada yaşama isteğinden kaynaklanan varlığını güçlenerek sürdürmede etkili olması yanında insanın toplumsal varlık olmasındaki itici güç olma özelliğini de giderek arttırmaktadır. Benzer şekilde insana kendi donanımlarını, yeteneklerini iletme ve sınama olanağı vermektedir.

Bu olumlu yönlerinin yanında kentselliğin megakentlere kadar uzanan niceliksel büyümesi, dünya kaynaklarının hızlı tüketimi açısından çevre ve iklim değişikliği sorunlarına vurgu yapmaktadır. Ağ toplumunun bir tüketim toplumuna dönüşmesi, teknoloji ile kuşatılmış gündelik hayatta nasıl yer bulduğu sorgulanmayı gerektirmektedir. Bu anlamda nimetler gibi sorunlar da bütüncül bakış açısıyla gözardı edilmeden değerlendirilmelidir.

21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna yaklaştığımız bu yıllar, diğer kentler gibi yakın bir coğrafyada yer alan Ankara kentselliğinin her zamankinden daha belirgin olarak vazgeçilmez bir iktidar alanı olduğunu göstermektedir.

Başkent Ankara Friglere kadar uzanan, Galatlılar, Romalılar, Hatti ve Hitit dönemleri, Pers istilası, Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinin izlerini günümüze taşıyarak geniş etkili bir coğrafyaya sahip olduğunu kanıtlamıştır. Ankara'nın kentselliği ve devirler arasındaki bu geçişleri ani ve birdenbire olmamış, büyük savaşlar geçirmiş, çok etnik yapısıyla birlikte heterojen bir imparatorluğun izlerini cumhuriyetle birlikte devralmıştır. Erken Cumhuriyet döneminin takipçileri bu birikimlerle birlikte Avrupa'nın yeni uygarlığını ve

tekniklerini izlemek üzere yola çıktıklarında, batının aksine sanayi devrimini kaçırmış bir yerleşimi başkent olarak seçmekten çekinmemişlerdir.

Bütün bu tarihi süreçlerde kentsellik kendisine merkez olarak Ulus bölgesini, Kale ve surların yakın çevresini seçmiştir. Doğal olarak günümüze ulaşabilen ya da izlerini taşıyan kentselliğin katmanları genellikle bu çevrede yoğunlaşmıştır. Daha sonraki Cumhuriyet dönemleri için de 'Ulus ve Bölgesi' çekiciliğini ve merkez konumunu korumuş, dolayısıyla üretimle birlikte hizmetler genellikle bu bölgenin belirli sokaklarında yoğunlaşmıştır. Ahilik ve lonca teşkilatları kendilerine bu alanlarda yer bulmuştur.

Çoğu 15. ve 16. yüzyıllarda kentselliğin çekirdeği konumundaki mahallerin gelişimi, yapılan bedestenler, hanlar düzenli olarak artan bu gelişmelerin sonucudur. Bu yüzden 19. yüzyılın ikinci yarısında ve ondan öncesinde, Ankara kent sınırlarını Kale-Ulus arasında tutmuştur. Gelişme yönünü belirleyen etken 1989 yılında kente ulaşan İstanbul-Bağdat demiryolu olmuş, Ulus meydanı ile istasyon arasının bataklık olması kentin batıya doğru gelişmesini engellemiştir.

Sınırları antik dönemden günümüze sayısız değişikliğe uğramış kentin bugün sahip olduğu kentselliğin bütün katmanlarının ayrı ayrı sahip olduğu değerlerin, köklerinin derinlerde ve uzun bir geçmişi barındırdığını göstermektedir. Araştırma verilerinin ve bulgularının kentin geleceğinin değerlendirilmesinde Ankara'nın kentselliği, kentin sınırları, içeriği ve iktidar alanı olarak varlığı, hatta paylaşımı 21. yüzyıl için en geniş çalışma alanlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Gelinen aşamada niceliğin ve tüketimin sınır tanımadığı dünyamızda her zamankinden ağırlıklı olarak kentselliğin niteliklerinin artırılması ölçek, kurgu, gereksinimlerin çokluğu, karmaşıklık ve nitelik bakımından temel mekânların tanımlarını sorgulamayı, yeni görevleri veya tanımları için var olanları kökenleriyle birlikte yeniden hatırlamayı ve tartışmayı gerekli kılmaktadır.

Bu yöntem bizi çağdaş toplumsal mekânlar ve kentselliğin üretme süreçlerinde tarihsel mimari emeği ve yaratıcılığını dışlayan değil, bu birikimleri kendi bellek değerleri içinde yer veren, kimlikli yarınlarmın kentselliğini yansıtacak bir gelişim ve değerlendirme sürecine yöneltcektir.

Ulus ve bölgesi cumhuriyet döneminde yeni toplum, başkent olma ve ilk ulusal yapılaşma (1923-1950), modern yapılaşma süreçlerinin ve sorunlarının olduğu (1950-1980) ve 1980 sonrası hızlı kentselliğin göç dönemlerinde iniş çıkışlı olsa da önemini korumuştur. Ancak Ankara'nın görkemli Roma dönemi ve sönükleşen Bizans Ortaçağı ile ilgili araştırmalar derinleştirildiğinde, özellikle cumhuriyet döneminde yapılaşmanın bu

dönemlerin üzerinde yer alarak yayılması ile katmanların gereğince izlenebilmesi ve yaşatılması sekteye uğramaktadır. Oysa bu önemli uygarlıklara ve kültürlerle ait birikimlerin tümünün birbirlerini reddetmeden, birlikte var olmaları gerekmektedir. Kentsel katmanların gereğince tespiti, bu birikimlerin değerlendirilmesinde hak ettiği yere taşıma olanağını verecektir.

Bu makale, farklı disiplinlerin bir arada çalışmaları ile kentselliğin ortak yeni bir dili oluşturmasına yönelik durum ve yöntem önerisi sunmaktadır. Aynı zamanda kentselliğin birikimlerinin yarınlarnın için planlamasında, tasarlanmasında ve gerçekleştirilmesinde Ankara'nın sahip olduğu kentsel katmanların tümüne ve eşsiz Roma dönemine ait katmanının, kentselliği ile birlikte yaşatılmasının gereğine dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- “Bir Yaşam Biçimi olarak Kentleşme” Louis Wirth içinde, *20. Yüzyıl Kenti, Paul K. Hatt.(...) Edward W. Soja.* (2002). Der. ve Çev. Bülent Duru, Ayten Alkan. Ankara: İmge .s. 77-106.
- Akurgal, E. (2014). *Anadolu Uygarlıkları.* Ankara: Phoenix.
- Arslan, M. (2004). *Galatya Krallığı ve Roma Dönemi Ankyra Şehir Sikkeleri.* Ankara: ATO.
- Aslanoğlu, İ. (2010). *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938.* İstanbul: Bilge.
- Aydın. S., Emiroğlu, K., Türkoğlu., Ö., Özsoy, E.D. (2005). *Küçük Asya'nın Bin Yüzü Ankara.* Ankara: Dost.
- Brenner, N. (2006), “Metropolitan Kurumsal Reformu ve Çağdaş Batı Avrupa’da Devlet Mekanını Yeniden Ölçeklenmesi”, Çev. A. Cenap Yoloğlu. *Planlama* 2006/1. s.52-113.
- Castells M. (2013). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Birinci Cilt, Ağ Toplumunun Yükselişi.* Çev Ebru Tunç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Castells, M. (2017). *Kent, Sınıf, İktidar.* Çev. Asuman Türkün. Ankara: Phoenix.
- Cengizkan A. ve Cengizkan M. Der. (2019). *Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933.* Ankara: Vehbi Koç Vakfı, Koç Üniversitesi, Vekam.
- Cengizkan, A. (2018). *Ankara'nın İlk Planı, 1924-1925 Lörcher Planı.* Ankara: Arkadaş.
- Çevik, Ö. (2015). *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Kuramsal Bir Değerlendirme.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Çınar, T. (2002). *Dünyada ve Türkiye’de Başkentlik Sorunu,* Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Tezler Dizisi: 15
- Etöz, Z. (1998). *19. Yüzyıl Ankara’sında Sosyal ve Kültürel Yaşam.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Ferguson, N. (2015). *İmparatorluk, Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirishi.* Çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi.
- Fukuyama, F. (2011). *Tarihin Sonu ve Son İnsan.* Çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: Profil.
- Gates, C. (2015). *Antik Kentler: Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma’da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi.* Çev. Barış Cezar. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Giddens, A. (2013). *İklim Değişikliği Siyaseti.* Çev. Erhan Baltacı. Ankara: Phoenix.
- Hararı, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens, İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi.* Çev. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif.
- Harvey, D. (2009). *Sosyal Adalet ve Şehir.* Çev. Mehmet Morali. İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2012). *Marx’ın Kapital’i İçin Kılavuz.* Çev. Bülent O. Doğan. İstanbul: Metis.
- Holton, R. J. (1999). *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık.* Çev. Ruşen Keleş. Ankara: İmge.
- Huot, J -L., Thalmann J.-P., Valbelle, D. (2000). *Kentlerin Doğuşu.* Çev. Ali Bektaş Girgin. Ankara: İmge.
- Kadioğlu, M., Gorkay, K., Mitchell, S. (2018). *Roma Döneminde Ankyra.* İstanbul: Yapı Kredi.
- Keleş, R., Hamamcı, C., Çoban, A. (2009). *Çevre Politikası.* 6. Baskı. Ankara: İmge.
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel Devrim.* Çev. Selim Ezer. İstanbul: Sel.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi.* Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel.
- Maisels, C. K.(1999). *Uygarlığın Doğuşu Yakınoğu’da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş.* Çev. Alâeddin Şenel. Ankara: İmge.
- Manfred, B. S. (2013). *Küreselleşme.* Çev. Abdullah Ersoy. Ankara: Dost.
- Megacity, (8.Feb:2021), Excellence in Electrotechnical & Technical Services.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent. Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği,* Çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun, İstanbul: Ayrıntı.
- Norwich, J.J. (2015). *Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler.* Çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi.

- Ortaylı, İ. (1992). "19. Yüzyılda Ankara'da Yaşam". N. Şahin, der. *Ankara Konuşmaları* içinde. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi. s: 84-95.
- Ortaylı, İ. (1994). "19. Yüzyılda Ankara". E. Batur, der. *Ankara Ankara*. İstanbul: Yapı Kredi. s.121- 140.
- Pirenne, H. (2009). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Çev. Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: İletişim.
- Pirenne, H. (2019). *Ortaçağ Kentleri*. Çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: İletişim.
- Sargın, H. (2012). *Antik Ankara*. Ankara: Arkadaş.
- Sennett, R. (2011). *Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metris.
- Smith, N. (2006). "Yeni Küresellik, Yeni Şehircilik: Küresel Kentsel Strateji Olarak Soylulaştırma, Çev. İlknur Urkun-Bowe, İbrahim Gündoğdu, Planlama 2006/2.
- Smith, N. (2013). *Eşitsiz Gelişim Doğa, Sermaye ve Mekanın Üretimi*. Çev. Esin Soğancılar. İstanbul: Sel.
- Şenel, A. (2011). *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde, İlkçağda,, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Tanilli, S. (2018). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, V. Cilt 19. Yüzyıl: İlerlemeler ve Çelişmeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Tuncer, M. (2001). *Ankara (Angora) Şehri Merkezi Gelişimi (14-20. Yüzyıl)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Tunç, G. Vd. Der. (2015). *Şehrin Zulası Ankara Kalesi. İçinde "Kale ve Sur: Ankara Kal'ası"*. Atauz, A. İstanbul: İletişim.
- United Nations, *The World's Cities in 2018, Data Boomlet Economic & Social*.
- Yavuz, A. (2000). "19. Yüzyıl Ankara'sında Kaleiçi". A. Yavuz der. *Tarih İçinde Ankara Eylül 1981 Bildirileri* içinde. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi. s: 53-61.